

ORMOS MÁRIA

A biztonsági kérdés és az Anschluss

A két világháború között a szó szoros értelmében vett „biztonsági” kérdés német kérdésként jelentkezett. A béke hajnalán ugyan a győztes nyugati államok számára egy ideig, közelebről 1920—21-ig sokkal közvetlenebb veszélynek tűnt az oroszországi proletárforradalom kisugárzása, mint egy esetleges német reváns, a bolsevizmus terjedésével kapcsolatos pánik azonban ezt követően jelentős mértékben csillapult. Nagyjából ugyanebben az időben a szovjet hatalom és a III. Internacionálé vezetőinek többsége arra a meggyőződésre jutott, hogy a világforradalom kibontakozására — legalább is belátható időn belül — nem lehet számítani. Ezt követően a nyugati államok a Szovjetunió részéről nem érezték magukat valóban fenyegetve, s a vele kapcsolatban felmerült tervek, — többnyire eléggé bizonytalanok — sokkal inkább voltak offenzív természetűek mint „biztonságiak”. Az utóbbi szempontból kielégítőnek tűnt a létrehozott közép-európai barrikád. Ez betölteni látszott a szerepet, hogy gátat állítson, ha nem is annyira az eszmei hatásnak, mint inkább annak a lehetőségnek, hogy a német forradalmi erők a szovjet hatalomra támaszkodhassanak.

A békeszerződések által teremtett status quo felrobbantásának veszélyével azonban egyes államok, így mindenekelőtt Franciaország és Csehszlovákia szakadatlanul számoltak és annak legcsekélyebb módosítását is a leghatározottabban ellenezték. Hogy vajon a veszély érzetét mennyiben váltotta ki, vagy egyenesen kellett, hogy kiváltsa maga a békeszerződés, nem kívánjuk érinteni. A *békerendszer a két világháború között tevékenykedő politikusok számára mindenesetre adva volt*, s ami a győzteseket illeti, ezen vagy változtathattak saját jószántukból, vagy megkísérelhették azt körömszakadtig védelmezni. Az utóbbi a 20-as években elvileg, a 30-as években gyakorlatilag ütközött mérhetetlen nehézségbe. Mivel lehetett védeni a status quo-t a 20-as években és mire lehetett hivatkozni további biztonsági intézkedéseket követelve? A békemű védelmére felhozott egyetlen valódi érv az volt, hogy már létezett. A fokozott biztonság követelése pedig csupán jóslatokon alapult. Azon, hogy Németország nem nyugodhat bele a béke intézkedéseibe, s mihelyt megerősödik, megpróbálja majd, hogy revánst vegyen magának. A jóslat mögött valójában az a homályos felismerés húzódott meg, hogy a békét tulajdonképpen elrontották.

Ezt lelke mélyén csak nagyon kevés politikus kétlette. A bíráló azonban nagyon sokféle volt. Egyesek nézete szerint a békemű legfőbb hibája abban állt, hogy nem ment eléggé messzire a német erő megtörésében. Meghagyta a német egységet, még hozzá továbbra is porosz vezetés alatt, ahelyett, hogy feltámasztott volna néhány régi államot, esetleg két — egy északi és egy déli — német államot létesített volna, bevonva az utóbbiba Ausztriát is. Más felfogás szerint beszorította Németországot a revánspolitikába, ahelyett, hogy nagylelkűséget tanúsítva

megbékéltette volna a németiséget Európával. Voltak hívei annak az álláspontnak is, mely szerint a legfőbb hiba a középeurópai egység felbomlasztása volt, pontosabban szólva az a tény, hogy a felbomlott Monarchia helyén keletkezett államokat a nagyhatalmak nem kényszerítették be egy újabb egységbe.

Mindenesetre Németország egyelőre gyenge maradt, s az sem volt bizonyos, hogy vajon a demokratikus és megbékélésre hajló, vagy ellenkezőleg, a jobboldali vagy szélsőjobboldali és egyúttal revánspolitikát képviselő erők kerülnek-e felül. A német revánstól való félelem nem nyugodott tehát reális okokon és elvileg fennállt a status quo békés korrigálásának lehetősége, amivel a hatalmak — jól lehet ennek a gondolatnak sokkal több híve volt, mint a hivatalos megnyilatkozások alapján hinni lehetne — végeredményben nem éltek. Minden megváltozott természetesen a német belpolitikai élet fokozódó jobbrtolódása, illetve a náciizmus uralomra jutása által. Egyfelől a németországi forradalom eshetősége újabb hosszú időre lekerült a napirendről, s ugyanakkor Hitler szovjetellenes külpolitikája a 20-as években kialakított szovjet—német jó viszonyt néhány hónap leforgása alatt ellenségessé változtatta. Másfelől a Nyugat ezt követően a Szovjetunióban nem a nyugati, közelebről a német forradalom esetleges „exportálóját” illetve egyes német igények támogatóját, hanem éppen ellenkezőleg a status quo, a béke fenntartásának esetleges részvevőjét láthatta.

Mint említettük, a 20-as években két állam volt Európában, mely a békét teljes egészükben sérthetetleneknek fogta fel. A status quo legfőbb védelmezője, Franciaország két övezetre irányította erőfeszítéseit Németország megkötése érdekében. Természetesen mindenekelőtt saját határait kívánta biztonságban látni, s a nyugati német határok garantálását 1925-ben a locarnoi szerződéssel formailag el is érte. Erőfeszítéseinek másik központja a Duna-medence volt a németek feltehető keleti terjeszkedésének eltorlaszolója céljával. Ebben az övezetben — bár szövetségi köre szélesebb volt — főként Csehszlovákiára számíthatott. A kisantant államok politikája csak a magyar követelésekkel szemben követett egységes vonalat — ami inkább volt kisantant politika, mint francia—, de nem követte egységesen a franciákat sem a német (illetve osztrák), sem a szovjet, sem az olasz politika területén. Franciaország eredeti célkitűzése az volt, hogy az utódállamokból egy olyan gazdaságilag egészséges, francia befolyás alatt álló, de önálló, egymással lényegében megbékélt országokat magába foglaló blokk létesüljön, mely elzárja Németország keleti útját, akadály a „bolsevizmus” Nyugat felé terjedése útjában, s lehetetlenné teszi a német és a szovjet erő együttes fellépését. (Mint említettük, a 30-as években lényeges módosulások történtek, melyekre részletesebben később térünk ki.) Ebben a koncepcióban Ausztria önálló létének nagy szerep jutott. A francia politikusok ugyanis — úgy tűnik, kivétel nélkül — egyetértettek abban, hogy a Kelet kulcsa ebből a szempontból Ausztria, s ha egyszer Ausztria német kézbe került, úgy gyakorlatilag egész Közép-Európa elveszett.

Ebben a cikkben az európai biztonság kérdésének ezt az egyetlen oldalát kívánjuk röviden megvizsgálni. Elsősorban azt a kérdést szeretnénk megvilágítani, hogy az Anschluss meggátlása, Ausztria függetlenségének megvédelmezése milyen erőkre számíthatott általában, de elsősorban magában az érintett övezetben.

*

Ausztria csatlakozását Németországhoz az osztrák parlament a köztársaság proklamálásával együtt szinte mint magától értetődő, egyedül lehetséges megoldást fogadta el. A szociáldemokrata kormány, Karl Rennerrel az élén és

Ottó Bauerral a külügyminiszteri székben, 1919 tavaszán még remélte, hogy az egyesülés nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba. A külügyminiszter, amint azt 1922 februárjában a parlamentben elmondta, 1919 februárban egyezményt kötött a német kormánnyal, amely kimondta az Anschluss végrehajtását, amennyiben arra a nemzetközi feltételek alkalmasak lesznek. Az egyezményt német kérésre nem hozták nyilvánosságra. Ottó Bauer röviddel ezt követően kifejtette a szövetségesközi katonai misszió francia vezetője előtt, hogy a szövetségesek hibát követnek el, ha a német kérdést mennyiségi oldaláról szemlélik. Bár Németország Ausztria csatlakozása által kétségtelenül növekednék; még mindig kisebb maradna, mint volt. . . Ami azonban ennél lényegesebb, eltolódnék a birodalom belső összetétele: a porosz szellem erős ellenlábast találna a délnemetségekben. Bauer kijelentette, hogy ami Ausztriát illeti, neki nincs választási lehetősége, egyedül nem képes élni, a konföderációra pedig egyetlen szomszédja sem hajlandó. Végül azt sugalmazta, hogy Franciaország fogadjon el egy kompromisszumos megoldást, mely bizonyos fenntartásokat tartalmazna katonai és gazdasági szempontból, s mely feltételeket Franciaország ellenőrizne.¹

Jóllehet a békeszerződés feltételei még nem voltak kidolgozva, ez a megoldás a német egység fenntartása mellett francia szempontból nem jöhetett számításba. Ugyanakkor átmenetileg még a leendő Anschluss veszélyénél is sürgetőbb problémák mutatkoztak a Duna-medencében, melyek azonnali megoldást kívántak. Nevezetesen a kommunizmus terjedésével kellett szembenézni. Magyarországon megalakult a Tanácsköztársaság, Ausztriában napról-napra fokozódott a nyugtalanság, Bajorországban proletár hatalmat teremtettek, még ha csak rövid időre is. Ausztria éhezett. Nem volt élelmiszer, nem volt szén, s nem lehetett tudni, hogy a szociáldemokrata vezetők az elgyötört lakosságot meddig tudják saját befolyásuk alatt tartani. Az Ausztriában állomásozó szövetséges missziók katonai és polgári képviselői naponta sürgették az antanthatalmak beavatkozását, katonai erők Ausztriába küldését. Úgy vélték ugyanis, ez lehet az egyetlen mód arra, hogy Ausztria ellenállhasson a bolsevizmusnak, illetve, hogy ne boruljon Németország karjaiba.²

A szövetségesek azonban végül elvetették a katonai beavatkozás gondolatát, s ehelyett az élelmiszer-ellátással igyekeztek sakkban tartani az ausztriai politikai erőket. Miközben az osztrák kormány azt hangoztatta, hogy nem tudja tartani a helyzetet, ha nem kap hathatós anyagi támogatást, a szövetségesek kijelentették, hogy Ausztria semmit sem kap, ha a kormány nem akadályozza meg a bolsevik „izgatást” és utat enged a rend felbomlasztásának. Ugyanakkor

¹ Az önálló osztrák állam megalakulására és az Anschluss-koncepció korai szakaszára ld. főként: *Karl R. Stadler: Hypothek auf die Zukunft. Entstehung der österreichischen Republik, 1918—1921*, Wien. 1968, és *Kerekes Lajos: Az Anschluss és a dunai konföderáció alternatívája Otto Bauer külpolitikájában (1918—1919)*. Történelmi Szemle, 1971. XIV. évf. 3—4. sz. 442—463. — Általában az osztrák köztársaság történetére elsősorban H. Benedikt (Szerk.) *Geschichte der Republik Österreich*. München. 1954, valamint H. L. *Mikoleczky: Österreichische Zeitgeschichte*, Wien—München. 1962.

² Clinchant berni nagykövet, Allizé bécsi megbízott és Hallier tábornok számos távirata és jelentése közül, mely mind a katonai beavatkozást sürgeti (Archives diplomatiques, Europe Z, Autriche, vol. 39). Allizé 1919. ápr. 2-i táviratából idézünk: „C'est toute la question d'Autriche qui se pose. Si [par une] intervention immédiate les Alliées fournissent au Gouvernement actuel et à la population un point d'appui, on peut estimer que l'on aura, sans coup férir, (préservé) l'Autriche du bolchevisme et assuré du même coup son indépendance vis-à-vis de l'Allemagne.” f. 102.

Renner kancellár azzal is érvelt, hogy a bolsevizmus elkerülésének egyetlen útja, ha megengedik Ausztria csatlakozását Németországhoz.³

Az osztrák érvek ugyan érvek formájában nem kaptak választ, de 1919 késő-tavaszán világossá vált, hogy a dunai kérdésekben döntő francia álláspont a független Ausztria gondolatában kristályosodott ki. Miután Németországgal kapcsolatban a szövetségesek megakadályozták az eredeti francia követelések megvalósulását, hajlandónak mutatkoztak arra, hogy elfogadják az Anschluss tilalmát. Ugyanakkor viszont az is nyilvánvalóvá vált, hogy az eredeti — részben angol, részben francia — elképzeléseket a volt Monarchia újfajta egységének megszervezésére nem lehet megvalósítani. A dunai konföderációra irányuló francia javaslatot nagyon hamar el kellett ejteni, de hasonlóan járt az angolok ajánlata is, mely már csupán a gazdasági egységet kívánta megővni. Mindkét elgondolás az olasz képviselőknél talált heves ellenzésre, az érdekelt utódállamok politikusaikról nem beszélve. Megbukott azonban az az olasz előterjesztés is, hogy a Monarchia örökösei, beleértve Olaszországot, egymás között preferenciális kereskedelmi rendszert létesítsenek. Ez utóbbi gondolat kudarcát éppen az olaszok részvételi igénye eredményezte, elsősorban azért, mert ezzel a megoldással szemben a csehszlovák politikusok emeltek vétót.

Ebben a szellemben fogant az osztrák békeszerződés. Első változata, mely június 2-án lett ismert, kiváltotta a helyzettel ismerős szövetséges képviselők bírálatát is. A missziók angol és francia képviselői úgy vélték, hogy a béke Olaszország teljes győzelmét és Ausztria tönkretételét jelenti. Allizé, Franciaország bécsi meghatalmazottja keserűen írta, hogy miután Olaszország ellenzése miatt le kellett mondani a dunai konföderációról, Csehszlovákia félelmei miatt a dunai gazdasági egységről, most a béke területi vonatkozásban többet nyújt Olaszországnak, mint amit az 1915-ös londoni szerződés ígért, s Jugoszlávia vonatkozásában is rosszabb Ausztria szempontjából, mint a novemberi fegyverszünet volt. Allizé ugyanúgy, mint Hallier tábornok a szerződés valamelyes enyhítését tanácsolta, ha másként nem lehetséges, legalább gazdasági tekintetben. Mindketten azzal érveltek, hogy az olasz kormány, mely a békében csalódott, Ausztria és a Duna-medence rovására akar előnyomulni, Ausztriát Németország felé fogja taszítani, s ezzel alapjában aláássa az egész békeművet.⁴

³ Uo. vol. 61. f. 238. A francia külügyminisztérium távirata, mely közli, hogy a sugalmazott eljárás „ne répond pas au sentiment actuel des Gouvernements alliés”. Ekkor küldték ugyanis Pestre Smuts tábornokot tárgyalni a Tanácsköztársaság vezetőivel. A helyszínen tevékenykedő francia személyiségek ezt követően rejtett csapat-küldést tanácsoltak. „Vienne tombée, toutes nos communications avec l’Orient et la Pologne seront coupées, le fléau sera sur le Rhin et bientôt chez nous. Tous les résultats de la guerre seront remis en question. In n’y a pas une heure à perdre” — érvelt Allizé ápr. 11-én. Uo. vol. 39. f. 136—137.

Az ápr. 17-i bécsi munkástüntetés után Cunningham ezredes 19-én jegyzéket nyújtott át a külügyminiszternek, mely szerint „... il est autorisé par le Gouvernement anglais à déclarer officiellement qu’en cas de désordre en Autriche allemande l’importation de marchandises y compris les vivres et les matières premières sera complètement arrêtée.” A másnap átadott francia jegyzék enyhébb hangú volt. Uo. vol. 39. f. 187—191, Allizé jel. és mellékletei 1919. ápr. 22.

Renner érveléséről uo. vol. 39. f. 241—244. jel. a Rennerrel folytatott magánbeszélgetésről, 1919. ápr. 23.

⁴ Többek között: uo. vol. 40. f. 4—7. Allizé jel. 1919. jun. 3.; f. 8—9. Allizé jel. 1919. jun. 5. és f. 17—19, Hallier tábornok jel. 1919. jun. 5. Hallier tábornok írásából: „Au point de vue de l’avenir qui est réservé à ce pays, à la ville de Vienne, c’est la banqueroute de l’Etat et des Banques, la ruine des particuliers, envisagée sans espoir de relèvement possible, ni financier, ni industriel. C’est le bolchévisme rendu inévitable à brève échéance... Telle est la situation: elle est très grave, étant donné ce que Vienne signifie comme influence et au point de vue de nos

Miközben Olaszország a békekonferencián kiharcolta a lehető legelőnyösebb megoldást Tirolra vonatkozóan, az osztrák politikusokkal titokban közvetlen tárgyalásokat folytatott azokról a feltételekről, melyek mellett hajlandó lenne a tiroli kérdésben engedményeket tenni. Ha figyelembe vesszük, hogy ugyan-
 ebben az időben az olasz kormány kapcsolatokat létesített a Magyar Tanács-
 köztársasággal is, valószínűnek látszik, hogy az olaszok — szövetségeseiktől
 függetlenül — valóban megkísérelték rátenni a kezüket a Duna-medence egy
 részére. Júliusban azonban változás következett be az olasz taktikában. Beszün-
 tették a Tirolra vonatkozó tárgyalásokat, ami Ottó Bauer lemondását eredmé-
 nyezte a külügyminiszteri tisztségről.⁵

Miután Ausztria többé egyetlen hatalomra sem támaszkodhatott a francia
 akarattal szemben, Ottó Bauer lemondása egyúttal változást jelentett az egész
 osztrák orientációban. Többé egyetlen osztrák kormány sem vallotta magát hiva-
 talosan az Anschluss hívének. Renner új külpolitikai programjának lényege az
 volt, hogy Ausztria magába zárkózik, nem vesz részt sem a nagyhatalmak ügyei-
 ben, sem a szomszédok vitáiban, s legfőbb gondja az lesz, hogy magát konzoli-
 dálja.⁶

Többek között ez a nyilatkozat is szerepet játszott abban, hogy a végleges
 békeszöveg mind területi (Burgenland), mind gazdasági tekintetben kedvezőbb
 volt elődjénél, s igyekezett biztosítani bizonyos feltételeket, melyek szükségesnek
 látszottak Ausztria független életéhez. A következő mintegy 10 év története
 lényegében véve abból állt, hogy egyfelől az egymást követő osztrák kormányok
 — eltérő módszerekkel és olykor saját érzelmeik ellenére — igyekeztek meg-
 teremteni az önálló lét alapjait, másrészt — nagy ellenállással, illetve közönnyel
 szemben — ugyanezért a célért lépett fel Franciaország. Az erőfeszítések ered-
 ményeként végeredményben Ausztria mint állam és mint nemzet valóban meg-
 született, a valódi francia célt, létének nemzetközi alátámasztását azonban
 egyetlen percre sem sikerült elérni.

A kérdésnek a 20-as években, amellet, hogy mindenki latolgatta és számolt
 vele, történeti kimenetelét illetően még hamis légköre volt. Hinni lehetett, és
 sokan osztoztak ebben a hitben, hogy az Anschluss azon áll vagy bukik, hogy
 Ausztriában a politikai többség akarja-e vagy nem. Ebből az következett, hogy
 elsősorban Ausztriát kell megnyugtanni, megbékéltetni, s lehetővé tenni számára,
 hogy bízzék önmagában, erejében és hivatásában. Másfelől viszont azt is lehetett
 hinni, hogy amennyiben a kérdés Berlinben dől el, Németország nem lesz haj-
 landó Ausztria terhére a nyakába venni. Végül lehetséges volt úgy is gondolkodni,
 hogy a két német állam egyesülése valójában természeti erővel érvényesülő
 szükségszerűség, ami ha egyszer megvalósul, nem von maga után egyéb követ-
 kezményeket. Sőt, ha a német igények ebben a vonatkozásban kielégülnek,
 Németország lemond egyéb követeléseiről. Alapjában véve ezek a megfontolások

communications en Europe-Centrale. Peut-être une amélioration des conditions de paix et un traitement économique favorable pourrait-il la rétablir et ainsi ne pas laisser détruire complètement le prestige de la France.”

Hallier tábornok jun. 24-i jelentésében részleteiben bírálta a béketervezetet és javítását tanácsolta. Uo. f. 50—53.

⁵ Uo. vol. 40. f. 141—142 és 146—147. Allizé két távirata 1919 jun. 16-án; a tiroli kérdésre ld. *Kerekes Lajos*; Vorarlberg és Tirol elszakadási törekvései Ausztriától, 1918/1919-ben, *Történelmi Szemle*, 1972. XV. évf. 3—4. sz. 431—435.

⁶ Renner kancellár az új külpolitikai programot a köztársasági elnökhöz intézett levelében fogalmazta meg; a levél másolatát megküldte a békekonferencia főtitkárának. Uo. vol. 62. f. 27 és köv.

határozták meg az egyes kormányok magatartását az Anschluss kérdésében.

Ami magát Ausztriát illeti, az Anschluss támogatóinak köre már a 20-as évek folyamán is sokat változott. Kezdetben ebbe a táborba tartozott a szociáldemokrata párt mellett a keresztényszocialisták nagy része, a pángermánok csoportja s a nemzetiszocialista törmelék. Jóllehet nagy koncepcionális eltérésekkel, az Anschlusst képviselte szinte az egész politikai világ. A szociáldemokrata párt azonban sokkal hamarabb kezdte álláspontját revideálni, mint hinni lehetne. Már Hindenburg 1925-ben történt köztársasági elnöki megválasztása törést idézett elő, s ez csak erősödött a német belpolitikai élet jobbratolódása és a közéletben felmerülő szélsőjobboldali tendenciák látható terebélyesedése által. Olyannyira, hogy 1929 májusában Ottó Bauer egy csehszlovák megbízott előtt, megkérve őt arra, hogy az általa mondottakat tolmácsolja Beneš külügyminiszternek, pontról pontra revideálta korábbi nézetét. Kijelentette, hogy eredeti Anschluss-programjának két pillére volt. Egyfelől az egy demokratikus, köztársasági Németországra, másfelől az Ausztriának nyújtandó német gazdasági támogatásra irányult. Beigazolódott, hogy sem az egyik, sem a másik várákosásnak nincs helye az adott Németország esetében. Feladta tehát álláspontját, s programjának lényege Ausztria stabilizálása. Külpolitikailag és gazdaságilag — Magyarország helyett, amint azt a keresztényszocialisták teszik — Csehszlovákiára kíván támaszkodni.⁷

A keresztényszocialista párt álláspontja meglehetősen ambivalens volt és maradt. Vezetőinek többsége ugyan határozottan híve volt a szoros együttműködésnek Németországgal, de mindenesetre el akarta kerülni, hogy Ausztria egy német tartomány szintjére süllyedjen. Az osztrák gazdasági tényezők szívesen vették volna az előnyöket, amit a nagy német piac, a hitel-lehetőségek stb. jelenthettek, de egy teljes egyesülést saját gazdasági érdekeik szempontjából mind kevésbé tartottak kívánatosnak. Walko magyar külügyminiszter e körök Anschluss-vágyát úgy jellemezte, hogy azt mindenki szeretné, de nem a saját életében. Keresztényszocialista és konzervatív körökben egyre jobban előtérbe került az a formula, mely a szoros együttműködést a német testvérmemzettel az állami függetlenség megóvása mellett hirdette meg. A 20-as évek végefélére az álláspontra helyezkedett a Heimwehr is, melynek vidéken, a faluban, a hadseregben volt bizonyos befolyása, még ha ez parlamenti keretekben nem is fejeződött ki. Ami az ausztriai középrétegek nem szervezett elemeinek hangulatát illeti, az láthatóan vagy közönyös maradt az Anschluss kérdésében, mert sokkal jobban lekötötték a mindennapi megélhetés problémái, vagy egyenesen elleneséges a németekkel és főként a poroszokkal szemben.

Nem volt tehát teljesen véletlen, ha nem egy szomszédos ország kormánya arra a nézetre jutott, hogy az osztrákok az Anschluss kérdést zsarolási célokból tartják melegen. Jóllehet az osztrák kormányok már nem hirdettek Anschluss-politikát, nem mulasztották el, hogy rémét minduntalan a falra fessék. Külpolitikai mondanivalójuk 1920-tól kezdve lényegét tekintve abban összegződött, hogy Ausztriának pénzügyi segítséget kell kapnia, mert különben az Anschluss elkerülhetetlen lesz. Tagadhatatlan, hogy Ausztriának szüksége volt a segítségre. Miután azonban ezt csak nagyon nehezen érte el, az Anschluss fantomját segítségül hívta. Renner már a békeszerződés aláírása idején kijelentette:⁸ „A való-

⁷ Uo. vol. 83. f. 69—75. Charles-Roux jel. mellékelve hozzá a Benešhez eljuttatott nyilatkozat másolata, 1929. máj. 31.

⁸ Uo. vol. 40. f. 228—230, Allizé jel. a béke fogadtatásáról, 1919. szept. 11.

ságban Németországhoz való csatlakozási vágyunk csak reménytelenségünk és elhagyatottságunk kifejeződése volt.” Ha tehát a hatalmak nem hagyják el Ausztriát, ha megsegítik, úgy annak nem kell Németországhoz menekülnie.

A kormány röviddel azután nagyobb összegű külföldi kölcsönt kért, s ezzel kapcsolatban Renner 1919 decemberében Párizsba utazott. Kérése Párizsban teljes megértésre talált. Ekkoriban fogalmazódott meg a francia doktrína, mely lényegében véve 1932-ig érvényben maradt, s mely szerint az Anschluss problémája mindenekelőtt gazdasági kérdés volt. Ha sikerült biztosítani Ausztria — s vele együtt a Duna-medence — gazdasági helyreállítását, úgy Ausztria megáll a maga lábán és az Anschluss elkerülhető. A Renner látogatásáról készített feljegyzés leszögezi, hogy szemben az „önző célokat” követő angol és olasz politikával, Franciaországnak el kell érnie Ausztria anyagi talpraállítását, s ehhez meg kell szereznie a szövetségesek jóváhagyását. A feljegyzés nagy éleslátásról tesz bizonyosságot, midőn részletezi az esetleges Anschluss veszedelmes következményeit. „Nem szükséges kifejteni azt a hatalmi és expanzív növekedést, amit egy ilyen csatlakozás a német birodalomnak biztosítana; nemcsak a Dunán Pozsony kikötőig előnyomult Németország jutna kedvező helyzetbe, hogy keleti politikai terveit felújítsa, nemcsak Csehszlovákia lenne gyakorlatilag bekerítve és a Kelet valamennyi új állama teljesen elvágva Franciaországtól és a nyugati hatalmaktól, de Németország határossá válnék Olaszországgal és könnyűszerrel felújíthatná volt szövetségesével a tanácskozásokat, ami az olasz nép jelenlegi lelkiállapotában nagy eséllyel bír a meghallgatásra.”⁹

Ezzel elkezdődött egy közel négy esztendeig tartó kálvária, az osztrák kölcsön kálváriája. Az eredmény végül az 1922 októberében szentesített 650 millió aranykoronát kitevő kölcsön volt. Közben a francia politikusoknak nagy munkát kellett elvégezniük, hogy eltakarítsák az útból az akadályokat. Ugyanez alatt az idő alatt Ausztriában sorra bukott meg Renner után Mayr, majd Schober kormánya, egyéb, belpolitikai okok mellett alapvetően azért, mert a konszolidálást a megígért, de nem folyósított kölcsön híján még csak megkísérelni sem tudta.

Ami Renner kormányát illeti, esélyei a sikerre a lengyel—szovjet háború idején jelentősen megcsappantak. Franciaország nagy erőfeszítéseket tett, hogy a vesztesre álló lengyel haderőt győzelemre segítse. Ebben az igyekezetében a magyar kormánynál talált a legnagyobb segítőkészségre, s ugyanakkor nagy volumenű magyar—francia gazdasági tárgyalások voltak folyamatban. A Quai d'Orsay-n így egyáltalán nem nézték jó szemmel, hogy az osztrák szociáldemokrácia jelentős szerepet játszott a magyarországi ellenforradalmi terror megfékezését célzó blokád kimondásában. A Mayr kancellár vezetésével megalakult új kormány helyzetét ebből a szempontból szintén nehezítette, hogy Szovjetországgal megegyezést írt alá a hadifoglyok kicseréléséről, valamint a magyar kommunista menekültek kérdéséről és megbízottat küldött ki Moszkvába.¹⁰

⁹ Uo. vol. 62. f. 239—242. Feljegyzés Renner párizsi látogatásáról, 1919. dec. 8.; a közép-európai gazdasági helyzetre ld. *Berend T. Iván—Ránki György*: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században, Bp. 1969. Ausztria gazdasági helyzetére: *Kerekes Lajos*; Ausztria gazdasági és társadalmi helyzete a kettős monarchia felbomlása után, Századok, 1974. 108. évf. 1. sz. 67—89.

¹⁰ Megelőzően helyzetét erősítette, hogy Csehszlovákiával titkos egyezményt kötött Magyarország ellen, s ezzel megnyerte Beneš támogatását. Uo. vol. 63. f. 4—6. Clément. Simon jel. 1920. jan. 11. Ezt követően Renner római útja ellenérzést váltott ki mind Prágában, mind Párizsban. A Magyarország elleni bojkott miatt a kormány válságba jutott. Uo. vol. 63. f. 145—150 és 151—152, Lefèvre Pontalis táv. és jel. 1920. jun. 27. — Az osztrák—orosz konvencióról:

Mayr kancellár azonban az eddigieknél határozottabban antant-barát, úgynevezett népszövetségi politikát kezdett. Ezzel nagyjából egyidőben a francia külügyminisztérium erélyes akciót indított annak érdekében, hogy a szövetséges nagyhatalmakkal elfogadtassa Ausztria segély-programját. Mindenekelőtt el kellett érni, hogy a Jóvátételi Bizottság, mely megelőzően a vesztes és jóvátételre kötelezett államok minden vagyonát és bevételét lefoglalta a jóvátétel zálogaként, feloldja a zálogot a leendő kölcsön javára. Ugyanakkor meg kellett szervezni a pénzügyek és az államháztartás ellenőrzését, mert világos volt, hogy a csődben levő állam számára másként hitelt nem lehet szerezni. Mindemellett a franciák meg akarták szervezni az utódállamok gazdasági konferenciáját, melynek az volt a feladata, hogy biztosítsa a gazdasági együttműködés legfőbb feltételeit. Midőn azonban a francia megbízott a Jóvátételi Bizottságban előterjesztette a francia tervezetet, kiderült, hogy a bizottság a kívánt határozatot nem tudja meghozni, mivel ahhoz a jóvátételben érdekelt valamennyi állam felhatalmazásával kell rendelkeznie. Az osztrák kormány sakk-matt helyzetbe jutott. Ettől kezdve a legszükségesebb élelmiszer és nyersanyag pénzügyi fedezetét általában a tervezett kölcsön terhére nyújtott előlegekkel biztosították. 1921 január derekán a francia külügyminisztérium megállapította, hogy addigi akciója teljes kudarccal végződött.¹¹

Meglehetősen rosszak voltak a tervezett gazdasági konferencia kilátásai is. A jugoszláv kormány vonakodott, s csak a franciák inszisztálására volt hajlandó megígérni, hogy egyáltalán képviselteti magát a konferencián, nem titkolva, hogy Ausztria megsegítését nem tekinti szívügyének.¹² A csehszlovák külügyminiszter közölte: nem engedi, hogy országára bármit is rákényszerítsenek a konferencián, s ott csak akkor jelenik meg a csehszlovák képviselő, ha Csehszlovákia a nagyhatalmakkal egyenlő helyzetben lesz.¹³ Az olaszok legfőbb gondja az volt, hogy a konferencia megrendezését maguknak biztosítsák, ezen túl azonban semmit sem tettek Ausztria érdekében, kivéve, hogy eltérően a korábbiaktól, váratlanul nagyon erélyesen felléptek az Anschluss eshetősége ellen.¹⁴

Meglehetősen nehéznek ígérkezett a nagyhatalmak egyetértésének biztosítása is. Miután az angol kormány számos kifogást hozott fel a francia elgondolással szemben, január 23-án tanácskozás zajlott le Briand és Lloyd George miniszterelnökök között Párizsban. A brit államférfi a békeszerződést hibáztatta a kialakult nehéz közép-európai helyzet miatt. Briand elismerte, „hogy Lloyd George megjegyzéseiben van némi igazság”, de hozzátette: „ő mégis azt hiszi, hogy már most lehetséges lenne valami hasznosat cselekedni. Ausztria olyan, amilyenné a békeszerződés tette. A következményekre akkor kellett volna

vol. 63. f. 179—180. A Jóvátételi Biz. ausztriai szekciójának levele 1920. júl. 25., f. 175. Klobukowski, a szekció francia képviselőjének levele 1920. jún. 23; f. 200—202. Lefèvre Pontalis jel. 1920. aug. 3. és f. 231—233 Klobukowsky magánlevele 1920. aug. 5.

¹¹ Az osztrák szanálási akció első fázisáról, mely lényegében a Jóvátételi Bizottság kereteiben mozgott ld.: vol. 114. f. 220—232, valamint vol. 115 f. 1—60 és 148—153. Az időben utolsó feljegyzés január 14-én megállapítja, hogy az akció teljes kudarccal végződött.

¹² Uo. vol. 115. f. 67. Lefèvre Pontalis 1921. jan. 20. és f. 126—127. Fontenay (Belgrád) jel. 1921. febr. 2.

¹³ Uo. vol. 62. f. 246—247. Feljegyzés a Benešsel folytatott megbeszélésről 1919. dec. 15. — A dunai konferenciát előbb Beneš lehetetlennek minősítette. Vol. 63. f. 251—253. Lefèvre Pontalis jel. 1920. aug. 16. — Később a szövegben jelzett feltétellel fogadta el, vol. 115. f. 70—77. Couget táv. 1921. jan. 22.

¹⁴ Ld. 11. sz. jegyzet, valamint: vol. 72. f. 26—27., Lefèvre Pontalis táv. 1921. jan. 22.

gondolni, amikor kidolgozták ezt a szerződést. Most már egy kialakított ténnyel találjuk szemben magunkat. Eszerint kell határozni. Nem hagyhatjuk Ausztriát éhenhalni, mert akkor vagy anarchisztikus zavargásokba zuhan, melyek következményeitől nagyon is félni lehet, vagy Németország karjaiba veti magát, amit sem Franciaország, sem Olaszország nem akceptálhat.”¹⁵

Végeredményben Briand elérte, hogy kiküldjenek egy különleges bizottságot Loucheur vezetése alatt. Ez a korábbi francia tervezet alapján rekordidő alatt kidolgozott egy programot, amit a szövetséges kormányok még január végén elfogadtak. A program tartalmazta a zálogjog feloldását, az Ausztriának nyújtandó kölcsön gondolatát, a tervezett gazdasági konferencia összehívását, s Ausztria kötelezettségeit bizonyos reformok bevezetésére. Az ellenőrzést a tervezet a szövetségesek által jóváhagyott pénzügyi szakértő csoportra kívánta bízni és a szanalást azon a módon javasolta megoldani, hogy egy a fő szövetséges államok tőkéseiből álló kereskedelmi, ipari és pénzügyi társaság foglalkozzék annak részleteivel.¹⁶ A tervet a nagykövetek tanácsa elfogadta, az osztrák kormány pedig kiküldte megbízottait, hogy a kölcsön feltételeiről tárgyaljanak.

Kiderült azonban, hogy a kérdés távolról sincs megoldva. Még mintegy másfél évi vita volt hátra az ellenőrzés módozatának kérdéséről. Először a Jóvá-tételi Bizottság osztrák szekciója tiltakozott az ellen, hogy az ellenőrzést kivegyék a kezéből. Látható volt az is, hogy a megoldás nem nyerte meg az angol kormány tetszését sem, mely az ellenőrzést népszövetségi keretben kívánta megoldani. A március 16-án Londonban összeült szövetségesközi konferencián, melyre az osztrák kancellárt is meghívták, lényegében az angol álláspont győzött. Elfogadták ugyanis Ausztria nemzetközi megsegítésének elvét, de a tervet további tanulmányozás végett átadták a Népszövetség Pénzügyi Bizottságának.¹⁷ Ez, amellet, hogy a programot részletesebben kidolgozta, az ellenőrzés jogát a saját kezeibe tette le. A tervezetet megküldték az osztrák kormánynak, mely elfogadta, sőt valamennyi parlamenti párt levélben nyilatkozott, hogy a programot magáévá teszi.¹⁸

1921 áprilisában úgy tűnt tehát, hogy minden a legnagyobb rendben van, midőn lecsapott a villám. Hirtelen világossá vált, hogy az olasz kormány miért hangsúlyozza egy idő óta olyan feltűnően ellenszenvét az Anschluss-szal szemben. Nem másért, mint hogy azt mondhassa: Ausztria konszolidálásának tervezett módja nem alkalmas az Anschluss meggátlására. Contarini, a külügyminisztérium vezértitkára hangoztatni kezdte, hogy az ügyet közvetlenül a nagyhatalmaknak kell kezükbe venniük, mert a Népszövetségre bízni annyi, mint semmit sem tenni.¹⁹ Az olaszok malmára hajtotta a vizet, hogy az osztrák kormány, melyet antant-barát politikája miatt sok támadás ért, hozzájárult egy olyan törvényter-

¹⁵ Vol. 72. f. 33. Feljegyzés 1921. jan. 23.

¹⁶ Vol. 115. f. 96—97. Francia külügyminisztérium táv. a Loucheur-akcióról 1921. jan. 25. és uo. f. 105—106, hasonló táv. Loucheur jelentéséről 1921. jan. 29. A jelentést a Nagykövetek Tanácsa, illetve a szövetségesek Legfelső Tanácsa ugyanezen a napon (jan. 29.) elfogadta.

¹⁷ Vol. 115. f. 172—177. A Jóvá-tételi Bizottság osztrák szekciójának véleménye az ellenőrzésről, Lefèvre Pontalis táv. 1921. febr. 16, ill. a szekciónak a Jóvá-tételi Bizottsághoz intézett távirata, febr. 16. — A londoni tanácskozásról: uo. f. 213—224.

¹⁸ A Pénzügyi Bizottság munkájáról: vol. 116. f. 3—4, a külügyminisztérium körrendelete és a következő lapokon mellékletei, 1921. ápr. 11. valamint f. 126—165, Memorandum de la Délégation du Comité Financier de la Société des Nations, le 23 avril 1921; Réponse du Gouvernement Autrichien; Lettres des partis politiques.

¹⁹ Vol. 64. f. 91—92. Barrère (Roma) táv. 1921. ápr. 18.; vol. 73. f. 1—3. Charles-Roux (Roma) táv. 1921. máj. 1.; vol. 73. f. 10—11. Francia külügyminisztérium válasza, máj. 3.

vezet előterjesztéséhez, mely kimondta, hogy a kormány népszavazást kell rendezzen annak eldöntéséről, hogy az Anschluss ügyét a Népszövetség elé terjessze-e. Noha a törvényjavaslat nem ütközött a békeszerződés szövegébe, francia, csehszlovák és olasz körökben nagy felháborodás követte.²⁰ Végeredményben azonban csak az olasz kormány tett hivatalos lépést, méghozzá a legzordonabb formában, majd a bécsi olasz követ sajtónyilatkozatot adott. Ebben kemény szavakkal elítélte az Anschluss-törekvéseket és kijelentette, hogy ezekkel a jelenségekkel nem lehet összeegyeztetni Ausztria gazdasági megsegítését.²¹ Végül Contarini világosan megmondta, hogy az olasz kormány mit szeretne. Szavait Charles Roux francia nagykövet május 7-i jelentésében így adta vissza: „Sohasem gondoltam, hogy a szövetséges kormányoknak maguknak kell Ausztria javára pénzügyi műveleteket végrehajtaniuk. Tudom, hogy erre nem képesek. Elgondolásom az, hogy hozzuk létre Ausztria hitelező államainak Pénzügyi Bizottságát. Egy ilyen bizottságban Franciaország és Olaszország, a dolog jellegéből kifolyólag, anyagi érdekeltségével arányos (tételezzük fel, hogy egyenként 25⁰/₀-os) befolyáshoz jutna, míg a Népszövetségben csupán saját szavazatukat képviselik. Egyébként egy Pénzügyi Bizottság a kormányok közvetlen felügyeletében lenne, míg a Népszövetség nincs.”²² Röviden: az olasz kormány osztozkodást ajánlott fel Ausztria felett a franciáknak. Ezt követően hivatalosan bejelentette, hogy az adott tervvel nem ért egyet, s ahhoz nem adja beleegyezését. Miután a ránehezülő nyomás meglehetősen nagy volt — érthetően, hiszen megakadályozta a már útjára indított akció végrehajtását — az olasz külügyminisztérium végül azt találta ki, hogy a zálogjog felfüggesztéséhez meg kell nyerni az Egyesült Államok hozzájárulását. Noha erre az Egyesült Államok kormánya egyáltalán nem tartott igényt, miután a gondolat egyszer felmerült, jogi okokból nem lehetett kitérni előle. Tekintettel viszont arra, hogy az amerikai kormány a kívánt határozatot csak a kongresszus felhatalmazása alapján hozhatta meg, az olasz követelés egyet jelentett az osztrák szanálás bizonytalan időre történt felfüggesztésével.²³ Az a francia külügyminisztériumban készült feljegyzés ebben az időben megállapítja, hogy Olaszország szisztematikusan dolgozik Ausztria talpraállítására ellen, dezorganizál, megakadályozza, hogy a közép-európai övezetben mások valamit tegyenek, miközben saját magának sem kedve, sem módja nincs a rendteremtésre. A feljegyzés szerint „az általa követett politika saját érdekeinkkel, azzal, hogy a szerződések által teremtett új országokban rend és virágzás uralkodjék, mindenestre ellentétes; ha mi nem érjük el céljainkat, úgy biztosak lehetünk, hogy nem Olaszország, hanem Németország fog hasznot húzni a rendtelenségnek és az egymással szembeni ellenségeskedésnek abból a szelleméből, amely a világ eme részében uralkodik.”²⁴

A segély-akció holtpontra jutott. A zálogjogot nemcsak Olaszország, de Jugoszlávia és Románia sem függesztette fel. A végre mégis megrendezett gazda-

²⁰ A népszavazási törvényjavaslat ügye május elején pattant ki. Ld. vol. 73. f. 14—97.

²¹ Május 29-én tett hivatalos lépése során az olasz követ területei egy részének megszállásával fenyegette meg Ausztriát arra az esetre, ha a népszavazási kampány tovább folyik. Vol. 73. f. 85—86. Maugras (Bécs) táv. 1921. máj. 29. — Torette sajtónyilatkozata: Wiener Allgemeine Zeitung, 1921. jun. 17.

²² Vol. 73. f. 22—23, Charles-Roux táv. 1921. máj. 7.

²³ Az olasz fenntartások bejelentéséről: vol. 116. f. 100—101. fr. külügymin. táv. 1921. máj. 13. f. 110—113. ua. máj. 19. és f. 114—115, Saint-Aulaire (London) táv. máj. 22. — A római francia nagykövet láthatóan pártolta a francia—olasz megegyezés gondolatát, amit a külügyminisztérium nem osztott.

²⁴ Vol. 116. f. 202—206, Feljegyzés Autriche et Italie címen, 1921. ápr. 27.

sági konferencia teljes kudarccal végződött, a dunai államok együttműködésére semmi kilátás nem mutatkozott. Ami Ausztriát illeti, senki sem kívánt érte áldozatot hozni. Elhangzottak ugyan szavak és ígéretek, de a valóságban nem történt semmi. Volt, aki véleményét nyíltan megmondta, így pl. Pašić jugoszláv miniszterelnök. A francia követ előtt kifejtette: „Önök azt kérik, siessünk Ausztria segítségére, elhárítandó, hogy Németországhoz csatlakozzék. Megértjük az Önök szempontját. Követni fogjuk ezt a politikát, mert ez az Önök politikája. De azt hisszük, hogy tévednek. Nem fogják megakadályozni Ausztria Németországhoz csatlakozását, mert az osztrákok németek és semmi mások. Egy felhízlalt Ausztriát adnak majd át Németországnak egy kiéhezett és mindentől megfosztott ország helyett. Mi ezt gondoljuk. Mindazonáltal követni fogjuk Önöket, mert hálásak vagyunk Önöknek és mert bízunk abban, hogy szükség esetén támogatni fognak minket.” A román kormány, mely szintén halogatta a zálogjog felfüggesztését, tartózkodott az elvi fejtegetésektől. Megelégedett annak bejelentésével, hogy nézete szerint Ausztria érdekében hozott „áldozatait” a szövetségeseknek honorálniuk kell azzal, hogy bizonyos román adósságokat elengednek.²⁵

Késleltette a közép-európai és benne az ausztriai kibontakozást a volt császár és király, Károly két 1921-ben végrehajtott restaurációs kísérlete is. A feszültség a Duna-medencében fokozódott, teljessé vált és megszilárdult a kisantant. Ennek főként két tagja, Jugoszlávia és Csehszlovákia messzemenő követelésekkel kívánt fellépni a magyar kormánnyal szemben és komolyan foglalkozott az ország egy részének megszállásával, terveiket azonban a „nagyok”, főleg Anglia és Olaszország, de nagyobb részben Franciaország is ellenezte.²⁶ A légkör igazán nem volt alkalmas arra, hogy gazdasági együttműködésről lehessen beszélni. Történt ez annak ellenére, hogy a valóságban az egyetlen kérdés, amiben a magyar kormány a szomszédos államok politikai vezetőivel egyetértett, éppen az volt, hogy egyikük sem kívánta a Habsburgok visszatértét, bár természetesen eltérő okokból.

Mindenesetre Károly két államcsíny-kísérlete alkalmas volt arra, hogy elmélyítse a valódi ellentéteket, s még jobban megnehezítse a kísérletet, mely a volt Monarchia egységes piacának helyreállítására irányult. A gazdasági szakértők tisztában voltak azzal, hogy e nélkül a pénzügyi stabilizálás nagyon keveset fog érni. A békeszerződések már e célt szem előtt tartva tartalmazták azt a cikkelyt, mely öt évig lehetővé tette Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország számára, hogy egymással szemben olyan kedvezményes vámokat alkalmazzanak, mely nem terjed ki más államokra. Az öt év azonban eltelt anélkül, hogy az említett országok között egyáltalán kereskedelmi szerződés létesült volna. A korábbi Porto Rosa-i konferenciához hasonlóan teljes kudarccal végződött Közép-Európa szempontjából a genovai konferencia is.

Nagy nehezen sikerült azonban végül tető alá hozni az osztrák szanálás ügyét. A siker Seipel kancellár nevéhez fűződött, aki 1922 májusában alakított kormányt, s aki az ügy érdekében nem riadt vissza a szövetségesek zsarolásától sem. Míután ismételtlen kérte Genf segítségét, s az még mindig késlekedett, jelezte, hogy kénytelen más ajtókon is kopogtatni. Ennek megfelelően látogatást tett Németországban és Olaszországban. Bizonyára tisztában volt azzal, hogy megoldást e két hatalomtól nem remélhet, várta viszont a népszövetségi eljárás

²⁵ Vol. 116. f. 71—72. Clément Simon (Belgrád) táv. 1921. ápr. 29. — A román álláspontról: f. 113. Daeschner (Bukarest) táv. 1921. máj. 27.

²⁶ A restaurálási kísérletekre vonatkozó francia iratanyagot ld: Hongrie, vol. 6, 33—37 és 41.

siettetését. Volt-e szerepe eljárásának ebben az értelemben, vagy nem, elég nehéz eldönteni. Mindenesetre tény, hogy a kölcsön ügye, ami még 1922 augusztusában változatlanul reménytelennek tűnt, hirtelen jó vágányra került és október 4-én alá lehetett írni minden rá vonatkozó okmányt. Olaszország igényeit végül abban a formában elégítették ki, hogy a kölcsönért nem a Népszövetség, hanem négy hatalom vállalt felelősséget.

Három protokoll létesült. Az elsőben a kölcsönt garantáló államok, — Anglia, Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia — elismerik Ausztria függetlenségét és kimondják, hogy az mind területi, mind gazdasági tekintetben sértetlen. A második ismerteti a garantáló államok jogait a kibocsátandó 650 millió aranykorona összegű kölcsönrel kapcsolatban, s kijelöli az ellenőrzés módjait. A harmadik részletezi az osztrák kormány kötelezettségeit a pénzügyi reformok és az egész program végrehajtásában.²⁷

Ausztria fellelegzett, megkezdhette önálló gazdasági életének kiépítését. Úgy tűnt, hogy az első, a leglényegesebb lépés függetlenségének biztosítására, az Anschluss iránti vágy leküzdésére megtörtént. Annak a tézisnek képviselői, és elsősorban a franciák, akik úgy vélték, hogy az Anschluss ügyében döntő jelentőségű az osztrák politikai tényezők és a közvélemény meggyőződése, bizonyos mértékig megnyugodhattak. Kétségtelen, hogy az Anschluss-mozgalom ezt követően sokat veszített erejéből. 1925-ig alig-alig jelentkezett, s újabb hulláma csak akkor csapott fel, midőn 1924-től újból gazdasági nehézségek jelentkeztek és Ausztria ismételtén pénzt igényelt, — ezúttal beruházási célokra. Seipel kancellár 1923 elején külpolitikai elgondolását a széleskörű együttműködési politikában jelölte meg. Félretette a gyakorlatilag megoldhatatlan kérdéseket, s abban jelölte meg a fő feladatot, hogy az osztrák népet megőrizték és „kicsit boldogabbá” tegyék.

Nagyjából az osztrák mintát követve 1924 tavaszán, — szintén hosszú huza-vona után —, sikerült megoldani Magyarország pénzügyi szanálását is. A magyarországi akció mindössze abban tért el az ausztraitól, hogy a magyar kölcsönért már nem a szövetséges államok, hanem a Népszövetség vállalt garanciát, s a rendelkezésre bocsátott összeg lényegesen kevesebb volt.²⁸

Míg Ausztria a kölcsön érdekében, illetve fejében az Anschluss-követeléssel hallgatott el, Magyarország ugyanezt tette a revízióval. Átmeneti szélcsend köszöntött a Duna-medencére. Az egyes államok rendezték a függő kérdéseket, s megkezdődtek a kereskedelmi tárgyalások.

Ausztriában azonban már 1924-ben újból elég súlyos gazdasági problémák mutatkoztak. A népszövetségi főbiztos, Zimmermann jelentései aggasztóak voltak. Az osztrák kormány felvetette azt a lehetőséget, hogy térjenek vissza a békében engedélyezett csehszlovák—magyar—osztrák preferenciális ajánlatra, vagyis a hatalmak engedélyezzék az ott megjelölt 5 esztendő meghosszabbítását. Ez egybeesett Zimmermann javaslatával, aki a végleges gazdasági talpraállás feltételeit abban látta, hogy megjavítják Ausztria kapcsolatait a pénz- és vámügyek, a vasút, a posta és a kereskedelem egész területén szomszédjaival, s mindenekelőtt éppen Csehszlovákiával és Magyarországgal.²⁹

²⁷ Reconstruction de l'Autriche. Accords préparés par la Société des Nations et signés à Genève le 4. octobre 1922. Société des Nations, Genève le 19. octobre 1922. C. 716. 14. 428. 1922. X.

²⁸ L.d. Sz. Ormos Mária: Az 1924 évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

²⁹ Autriche, vol. 83. f. 208—220. Összefoglaló „Tentatives économiques pour prévenir l'Anschluss 1919—1929” címen, 1929. nov. 30.

Ugyanakkor az Anschluss réme is visszatért. Franciaország számára annál is ijesztőbb formában, mert a „segítsünk Ausztrián, magunkon segítünk” francia elve most ha lehet, még kevesebb megértéssel találkozott, mint korábban. A francia külügyminisztérium tájékozódott Prágában és Budapesten a preferenciális rendszer bevezetéséről, s mindkét helyen olyan elutasításra talált, hogy a kérdés hivatalos felvetését nem látta érdemesnek. Ekkor ismét egy nemzetközi konferencia gondolatával kezdett foglalkozni, melynek fő témája Zimmermann javaslatainak megvitatása lett volna. Hamarosan kiderült azonban, hogy a konferencia összehívásáig sem lehet eljutni. Ha csak az érdekelt kisállamok ülnek össze, az a látszat keletkezik, hogy Franciaország a dunai konfederáció érdekében dolgozik, tehát Olaszország, sőt ekkor már Anglia is, tiltakozni fog. Ausztria egyébként határozottan ragaszkodott a nagyhatalmak jelenlétéhez, mert azoktól több megértést remélt, mint szomszédaitól. Ha azonban a nagyhatalmak jelen vannak, Olaszország külön követelésekkel áll elő, nevezetesen azzal, hogy ő mint utódállam szerepeljen. Az olasz cél ezzel az volt, hogy miközben részesedik a gazdasági előnyökben, egyúttal biztosítja jelenlétét a Duna-medencében. Ez azonban olyan elképzelés volt, amit Csehszlovákia már a békekonferencia idején megvetőzött és azóta sem szűnt meg a leghatározottabban ellenezni.

Miután így a konferencia eszméje is zátonyra jutott, a franciák azt sugalmazták az osztrák kormánynak, kérje egy bizottság kiküldését az osztrák gazdasági helyzet megvizsgálása céljából. Úgy gondolták, hogy a népszövetségi bizottság francia vezetéssel megállapítja majd, amit Zimmermann már megállapított, és megteszi a javaslatokat, melyeket a konferenciának kellett volna megtenni, s így vissza lehet jutni a kiinduló ponthoz, a preferenciákhoz.³⁰

A kibúvók és áttételek keresése jelezte a helyzet meglehetősen reménytelen voltát. Nem csoda, ha Párizsban is kezdtek borulatóakká válni, noha az erőfeszítéseket nem függesztették fel. Ellenkezőleg, Ausztria valamennyi szomszédját szüntelenül kérték, sőt presszionálták. Igyekeztek megértetni, hogy nekik is érdekük Ausztria megszilárdulása és ezen az úton az Anschluss elkerülése. Herriot miniszterelnök nézetét erről a kérdéstről egy instrukciójában így foglalta össze: „Mindig úgy vélekedtünk, hogy Ausztria politikáját gazdasági helyzet határozza meg és hogy a Németországhoz való csatlakozás minden gondolatának kifejlődését elkerülendő, a legjobb eszköz gazdasági helyzetének stabilizálása a jelenlegi szomszédjaival való kereskedelmi kapcsolatainak helyreállítása útján.”³¹

A kezdeményezést ekkor Beneš csehszlovák külügyminiszter próbálta meg a kezébe venni. Beneš a franciák régóta úgy tekintették, mint az egyetlen közép-európai politikust, aki átlátja az Anschluss-kérdés fontosságát. Azt is tudták viszont, hogy Beneš közeledési elgondolásaival nemcsak a Duna-medencében, de a csehszlovák politikai életben is meglehetősen egyedül áll. Nemcsak a pártoknál, a parlamentben, de gyakran saját kormányában sem tudta keresztülvinni azokat az elképzeléseket, melyeket a nemzetközi tanácskozásokon képviselt. A cseh és szlovák politikai körökben, s magában a lakosságban még valóban nagyon erős volt a régi Monarchia volt elnyomó és privilegizált csoportjaival szemben az ellenszenv. A szlovákoknál ez természetesen elsősorban Magyarország ellen irányult, míg a csehek erősebben Bécsre összpontosították harag-

³⁰ Uo. vol. 66. f. 52—54, feljegyzés Seydoux beszélgetéséről Eichhof osztrák követtel, 1925. márc. 30.; f. 56—64, Herriot utasítása az osztrák kérdéstről, 1925. márc. 30.; vol. 75. f. 10—14, Beaumarchais (Bécs) táv. 1925. ápr. 16.

³¹ Vol. 66. f. 36—37, Herriot levele 1925. márc. 9.

jukat. Még nagyobb volt talán a múlt ereje Jugoszlávia szerb politikai köreiből, melyek elsősorban Bécs gazdasági hatalmának feltámadásától tartottak, s ez erős nyomokat hagyott a jugoszláv külpolitikán. Ami a magyarokat illeti, ők senkivel sem akartak együttműködni, aminek gazdasági, politikai és érzelmi indítékai mellett oka volt az is, hogy a magyar politikusok az egész dunai berendezkedést mulandónak tartották.

Ebben a légkörben vetette fel Beneš 1925 márciusában saját preferenciális elgondolását. Ennek tulajdonképpen az volt a lényege, hogy a hármaskörhöz eltérően, amit a francia kormány javasolt, Ausztria és Magyarország mellett magába foglalta volna az egész kisantatót. Ugyanakkor az olasz kívánságtól eltérően Olaszországot ki akarta zárni.³² Nyilvánvaló, hogy ennek a tervzetnek nem gazdasági, hanem elsősorban politikai indítékai voltak, s megvalósulása esetén erős csehszlovák fölényt eredményezhetett.

Beneš terve ezúttal mindenekelőtt az olasz kérdésen bukott meg, bár kétségtelenül nem kapta meg a kívánt támogatást az érdekelt államok egyikétől sem. Ami Olaszországot illeti, nemcsak kormánya tiltakozott Beneš terve ellen, de Olaszország kizárásával ezúttal a francia kormány sem értett egyet. Mussolini kijelentette, hogy Csehszlovákia túlzott aktivitása a dunai kérdésekben Olaszországot zavarja, s ő a maga részéről nem fogja megengedni, hogy a csehszlovák kormány keresztelje az olasz terveket.³³ Beneš azt gondolta, hogy az olaszokat francia segítséggel, s mint többször fogalmazta, némi „borravalóval” le lehet csillapítani. Ebben azonban csalódott. Többek között azért, mert ebben a kérdésben a csehszlovák és a francia elgondolás nem egyezett és Franciaország a maga részéről nem volt hajlandó a „borravalót” Olaszországnak kifizetni. Ellenkezőleg, Briand külügyminiszter úgy vélte, hogy Olaszországot éppen ebben a térségben kell kielégíteni.

Briand a francia nézetet a prágai francia követnek küldött instrukciójában részletesen kifejtette. Leszögezte, hogy Beneš „borravaló” elképzelésétől a valóság nagyon távol áll. Olaszország számára ugyanis az osztrák kérdés egyike a legfontosabbnak, lévén Ausztria ütköző állam Olaszország és Németország között. Az olaszok elgondolását Ausztriával kapcsolatban a miniszter — zseniálisan — így összegezte: „A lehető legnagyobb mértékben ki akarják ott terjeszteni befolyásukat, hogy erkölcsi és gazdasági határaikat kitolják az osztrák—német határig, úgy, hogy az előnyömből nyert előnyöket azzal kamatoztassák, hogy adott esetben jobb helyzetből vitatkozhassanak Németországgal. Így, a körülményeknek megfelelően, vagy megtarthatják Ausztriát saját uralmuk alatt, vagy a Németországgal való befolyási osztozkodás tárgyává tehetik, vagy felcserélhetik bizonyos biztonsági és szövetségi zálogokra.” A tavábbiakban Briand megjósolta, hogy Olaszország kész lesz tárgyalni mindenkivel Ausztriáról. A cél az kell legyen, hogy az alku Csehszlovákiával jöjjön létre. Ez viszont nem történhet másként, mint ha figyelembe veszik a vitális olasz érdekeket. Ezeket, szoros kapcsolatban a francia érdekekkel, a külügyminiszter így foglalta össze: „Egy olyan ország, melynek a lakossága gyorsan emelkedik és amely a mezőgazdasági termelés fejlődésében nehezen folytatható pontra jutott, kénytelen külső piacokat vagy telepes kolóniákat keresni. Állandó expanziós szükséglettől szenved, és súlyos hiba lenne, főként a mi szempontunkból,

³² Vol. 74. f. 142—143, Couget (Prága) jel. Beneš tervéről 1925. febr. 12. és vol. 66. f. 41—44, Beaumarchais (Bécs) táv. ugyanarról, 1925. márc. 16.

³³ Vol. 66. f. 74—77. Besnard (Róma) jel. 1925. ápr. 30.

ha nem értenénk meg ezt a szükségletet. Túlságosan is érdekünk Olaszország elfordítása Észak-Afrikától, hogysem elvileg ellenezzük Kelet-Európa felé irányuló aspirációit.”³⁴

Mindez szöges ellentétben állt Beneš terveivel, akinek egyelőre eszébe sem jutott, hogy a „vitalis olasz érdekeket” Ausztriában, vagy egyáltalán a Duna-medencében honorálják. Minden jel szerint ő éppen a gyarmati, esetleg a flotta-kérdésekre gondolt ebben az időben.

Emellett Beneš tervét a kisantant bukaresti konferenciája sem fogadta el. Románia és Jugoszlávia nem kívánt vám-blokkot létesíteni sem Ausztriával, sem Magyarországgal.³⁵ A jugoszláv tézis abban összegződött, hogy az Anschlusst semmiképpen nem lehet megakadályozni, míg a románok inkább úgy fogalmaztak, hogy ezen a módon nem lehet megakadályozni. Bár a jugoszláv kormány időnként elismételte, hogy hajlandó követni a francia politikát, a belgrádi francia követ jelentéseiből az derül ki, hogy a valóságban mind kevesebbet foglalkozott a közép-európai, s mind többet a balkáni kérdésekkel. Ami magát az Anschluszt illeti, a követ a jugoszláv álláspontot egy ízben így rögzítette: „Ez a megoldás, amit szeretnének elkerülni, nem tűnik katasztrófának, bármilyen kellemetlen legyen is; nyújtana némely kompenzációkat, lehetővé tenné gátló kapcsolatok nyílt megszakítását, egy teljes gazdasági akció-szabadság biztosítását, végérvényesen csökkentené Bécs szerepét, amely egyszerű német vidéki várossá válnék.”³⁶

Nem lehetett Ausztria iránt Magyarországon sem megértést találni. Ebben az időben Bethlen az együttműködést azzal hátrította el, hogy nézete szerint az egész Anschluss körüli lárma nem egyéb, mint Ausztria zsarolása. A valóságban azonban Bethlen és sok más magyar politikai és gazdasági vezető Ausztriát nem tartotta életképesnek, s mint egy alkalommal Bethlen megfogalmazta, nem kívánt házasságra lépni a félhalott menyasszonnyal. Mindemellett a magyarok nem akarták veszélynek kitenni nagy nehezen lábra kapó iparukat.³⁷

Mindezeket a jelenségeket figyelembe kell venni a váratlan jelenség megítélésében, hogy a csehszlovák külügyminiszter, aki a preferenciális rendszert felvetette, s hónapokon keresztül felszínen tartotta, a döntő pillanatban, az osztrák kérdés genfi tárgyalásán egyetlen szóval sem említette ezt az elgondolást. Az Ausztria által kért vizsgáló bizottságot ugyanis valóban kiküldték, az a megfelelő előterjesztéseket meg is tette, mintegy előkészítette a talajt a Beneš-féle javaslat számára. Mindenki, s főleg a franciák, várták a javaslatot, helyette azonban Beneš azt szorgalmazta, hogy az érdekelt államok kössenek kereskedelmi szerződést. Ehhez a találmányhoz kevés szükség volt a népszövetségi apparátusra. A csehszlovák külügyminiszter sohasem adta okát e gyors fordulatnak, de az okok eléggé világosak. Az olasz kérdésben Briand álláspontját nem fogadta el, s ezt a prágai követtel közölte is. Kifejtette, hogy Olaszország behatolását a Duna-medencébe nem látja szükségszerűnek, annál is kevésbé, mert Ausztria elnyelését Németország által Csehszlovákia meg tudja akadályozni, a német—olasz antantot pedig nem tartja valószínűnek.³⁸ Mindemellett a tervet saját

³⁴ Vol. 76. Briand utasítása 1925. júl. 20.

³⁵ Vol. 66. f. 84. Barois (Bécs) táv. a konferencia bécsi hatásáról, 1925. máj. 13.

³⁶ Idézet: vol. 75. f. 144—146, Grenard (Belgrád) jel. 1925. jun. 6. — Ld. még: vol. 75. f. 93—94. Herriot a belgrádi követhoz 1925. máj. 22. f. 108—111, Grenard táv. 1925. máj. 26. és f. 117—118, Grenard táv. 1925. máj. 30.

³⁷ Bethlen Ausztriával kapcsolatos nyilatkozatai közül pl. vol. 72. f. 14—15, De Vienne (Budapest) jel. 1927. jul. 10.

³⁸ Vol. 83. f. 208—220, id. összefoglalás, 1929. nov. 30., valamint vol. 76. f. 60—61, Couget (Prága) táv. 1925. jul. 25.

partnerei elleneztek, s nagy volt az ellenállás vele szemben magában Csehszlovákiában is.

Mindezek után még az is kiderült, hogy a preferenciákhoz Anglia nem hajlandó hozzájárulni, mert az angol kereskedelmi érdekeltségek nem mondanak le a legnagyobb kedvezmény elvéről. A kör bezárult. A Népszövetség Gazdasági Bizottsága decemberi ülésén nem tehetett mást, mint megállapította, hogy pillanatnyilag Ausztria gazdasági helyzete nem kívánja meg a preferenciális rendszer bevezetését. Ehelyett a rendes kereskedelmi hálózat kiépítését ajánlotta Ausztria és szomszédai között. Ez holtponthoz, sőt inkább kudarcot jelentett a francia politika számára.³⁹

Miközben e hiábavaló tanácskozások folytak, osztrák—német relációban új jelenségek mutatkoztak. Kiderült, hogy a két állam bizonyos összeegyeztetett intézkedéseket hozott, illetve ilyeneken dolgozik, amelyek úgy foghatók fel, mint az egyesülés előkészületei. A két nemzeti bank üzleti tevékenységének rendjét úgy alakították ki, hogy nagyon könnyen áttérhettek közös hitel- és monetáris-politikára. Egységesítették a két állam postarendszerét. Elkészült egy azonos büntetőtörvénykönyv és így tovább. Voltak megfigyelők, akik szerint mindehhez már csak egy gazdasági megegyezés hiányzott, hogy az egyesülés gyakorlatilag megvalósuljon. Márpedig a következő év folyamán, 1926-ban hírek kelt, hogy Ausztria és Németország között messzeszemenő gazdasági tárgyalások folynak, melyek feltehetően a vámközösségre irányulnak. Ezt csak alátámasztani látszott, hogy a Journal de la Banque et de la Bourse c. kiadvány, amely a legjelentősebb osztrák pénzügyi csoportok véleményét tolmácsolta, 1926. március 27-én egy cikkében megállapította, hogy a békeszerződés a két ország gazdasági egyesülését nem tilalmazza, errefelé tehát nyitva áll az út. A lap megfedkezett az 1922-es népszövetségi protokollról, mely kimondta Ausztria gazdasági függetlenségének sérthetlenségét, s melyet Ausztria önként irt alá.⁴⁰

A politikusok többsége megőrizte hidegvérét és tudta, hogy ezek a lépések nem jelentik az Anschlusst, sőt még annak kifejezett óhaját sem. Jól ismerték a valóságos Anschluss akadályozó tényezőit, mind Németországban, mind Ausztriában, s e jelenségeket nem látták végzeteseknek. Mégis alkalmasságok voltak arra, hogy a nyugtalanságot fokozzák, annál is inkább, mert a közép-európai megoldáshoz egyetlen lépéssel sem sikerült közelebb jutni. Briand és nyomában Seipel már az európai egységről ejtettek szót, de közben egy-két ország valóságos együttműködését sem sikerült biztosítani ebben az övezetben.

1927-ben Beneš külügyminiszter visszatér két évvel korábban elejtett preferenciális javaslatához. Ezúttal a kisantant jachymovi konferenciáján sikerült megszereznie partnerei támogatását. Ezt a román és a jugoszláv kormány többször megerősítette.⁴¹ Nehéz azonban szabadulni attól a benyomástól, hogy e kijelentések mögött viszonylag kevés meggyőződés rejlett. Ugyanebben az időben ugyanis e kormányok mély szkepszisüknek adtak kifejezést az Ausztria függetlenségével kapcsolatos terveket illetően. Jugoszláviában egyre hallhatóbbá váltak azok a hangok, melyek szerint Ausztria német bekebelezése Jugoszlávia szempontjából szerencsés ellensúlyozását jelenthetné az olaszok balkáni ex-

³⁹ Vol. 79. f. 201—203, Note sur l'Anschluss, 1927. okt. 10. és vol. 83. f. 208—220, id. összefoglalás 1929. nov. 30.

⁴⁰ Vol. 75. f. 45, Margerie (Berlin) jel. 1925. máj. 8.

⁴¹ Vol. 78. f. 140—144, Charles-Roux (Prága) jel. 1927. jun. 12.

panzív terveinek.⁴² A román külügyminiszter, Titulescu viszont kijelentette, hogy megoldást szerinte egyedül a nagyhatalmi garancia jelentene, s ebben alapjában véve igaza is volt.⁴³ Ilyen nagyhatalmi garanciát azonban Anglia tartózkodása, vagy inkább ellenzése miatt nem lehetett elérni.

Új jelenségként merült fel a politikai életben, hogy a lengyel kormány, mely korábban határozott Anschluss-ellenes álláspontra helyezkedett, legalább is elvileg, ebben az időben már távolról sem nyilatkozott ilyen kategorikusan. Jellemző ebből a szempontból Laroche varsói francia követ jelentése a lengyel külügyminiszter nézeteiről. „M. Zaleski maga, — írja a követ —, szabadon beszélgetve velem, nem titkolta, hogy amennyiben az Anschluss Németországot kielégítené és elterelné a korridortól, valamint Felső-Sziléziától, ő abban nem látna nagy szerencsétlenséget, miután meg van győződve arról, hogy a 6—7 millió osztrák megbontaná a pártok mérlegét és a német népbe egy inkább békeszerető és dilettáns elemet vinne be.”⁴⁴

Mindemellett a borúlátás terjedt a csehszlovák politikai körökben is. Már nemigen beszélt senki, még Beneš sem arról, hogy Csehszlovákia meg tudja akadályozni a német tervek keresztülvitelét. Annál is kevésbé, mert a csehszlovák politikusok attól tartottak, hogy a locarnoi egyezményt követő megbékélési politika keretében a francia kormány nem támaszt komoly akadályt a német kívánságok útjába. A német nyomástól való növekvő félelmet több csehszlovák politikus kifejezte ebben az időben, köztük maga Masaryk elnök. Masaryk 1927 márciusában Genfben folytatott politikai beszélgetései során nyíltan megmondta, attól tart, hogy Stresemann sorra felvetendő óhajaival szemben Európa nem tud ellenállni. Annál kevésbé, mert az angol kormány az ő Genfben szerzett tapasztalata szerint nem is érdeklődik ezek iránt a kérdések iránt. Sir Austen Chamberlain kizárólag a szovjet és a kínai kérdésekkel van elfoglalva. A csehszlovák elnök felvetette Briand előtt a Magyarországgal való megegyezés gondolatát, azon az áron, hogy Csehszlovákia visszaadná Magyarországnak a zömében magyarok által lakott területeket. Hozzátette, hogy tervét csak akkor látná megvalósíthatónak, ha sikerülne megnyernie Jugoszláviát és Romániát is egy hasonló eljárás számára. Ezt meg fogja kísérelni, de a sikerre nem sok reményt lát.⁴⁵ Az elnök elgondolása tulajdonképpen nem volt új, a magyar kormány előtt már korábban is felvetette. Abban azonban, hogy most e tervről Briand-nal és a kisantant országok genfi képviselőivel is beszélt, bizonyára a Németországtól való fokozott félelem nyert kifejezést.

E félelemnek ebben az időben számos más csehszlovák politikus és diplomata is kifejezést adott. Úgy vélték, hogy a német kormány sorra meg fogja valósítani követeléseit, a Rajna határidő előtti kiürítését, a korridor-kérdésnek felülvizsgálatát, az Anschlusst és így tovább.⁴⁶ A külügyminisztérium politikai igazgatója kifejezetten úgy vélekedett a francia követ előtt, hogy Ausztria máris a németek kezében van és az Anschlusst sem Csehszlovákia, sem a kisantant nem fogja tudni kivédeni. Midőn a követ csodálkozásának adott kifejezést e

⁴² Vol. 79. f. 53. Dard (Belgrád) jel. 1927. júl. 22.

⁴³ Megelőzően a párizsi román követ a francia külügyminisztériumban kijelentette, hogy nézete szerint az Anschlusst nem lehet megakadályozni. Vol. 79. f. 34—36, feljegyzés Diamandi látogatásáról, 1927. júl. 19. — Titulescu véleményéről: Clinchant (Bukarest) jel. 1927. júl. 30.

⁴⁴ Vol. 78. f. 41—43. Laroche (Varsó) jel. 1927. febr. 28.

⁴⁵ Vol. 78. f. 49—50 feljegyzés Briand és Masaryk beszélgetéséről, 1927. március, valamint f. 55—56, Briand utasítása Prágának, 1927. márc. 25.

⁴⁶ Vol. 79. f. 7—8. Lacroix, a Duna-bizottság francia tagjának jel. 1927. júl. 7.

nagyfokú rezignációt látván és felelevenítette a kisantant sikereit Magyarországgal szemben, a csehszlovák politikus elismerte e sikereket, de hozzátette: „... magyarországi politikánkban nem találkoztunk Németországgal. Németországgal szemben a kisantant három állama nem ér fel egy nagyhatalommal. Nincs erőnk arra, hogy szembeszegüljünk terveivel.”⁴⁷

A Magyarországgal való megegyezés tervei természetesen nem voltak megvalósíthatók. Részben azért, mert ha voltak is e tervnek Csehszlovákiában hívei, — amint megállapíthatóan voltak —, számuk elenyészően csekély maradt, s a kormánynak óriási ellenzéssel kellett volna szembenéznie. Ugyanakkor Románia és Jugoszlávia nem volt kész erre az áldozatra, többek között azért sem, mert a német terjeszkedés és az Anschluss kérdése egészen másként érintette, mint Csehszlovákiát. Végül pedig a magyar kormány már régen s ebben az időben újólag leszögezte magát amellet az álláspont mellett, hogy a kisantanttal semmiféle részleges megegyezésről, ami nézete szerint útját állhatta volna a remélt optimális revízióknak, nem hajlandó tárgyalni.⁴⁸ Hozzátehetjük, hogy a magyar kormány a következő évek során e tekintetben egyetlen alkalommal sem került komoly kísértésbe.

A helyzet tehát maradt, ami volt. Maradt a reménytelen kísérlet a gazdasági egység megteremtésére a politikai egyetértés minimuma nélkül. A francia kormány ezúttal újabb próbálkozást tett annak érdekében, hogy Angliát bevonja az osztrák kérdés megoldásába. A válasz azonban, ha nem is volt formailag elutasító, nem sok jóval kecsegtetett. Londonban úgy vélték, hogy az Anschluss nem azonnali veszély, a funkcióban levő kormányok egészen biztosan nem fogják azt végrehajtani, s vannak a világban sürgősebben megoldandó problémák. Ugyanakkor a franciák felvetették a bécsi szabadkikötő tervét, megvalósításához azonban sem a román, sem a jugoszláv, sem a csehszlovák kormány nem adta hozzájárulását.⁴⁹ Ami Beneš illeti, ő preferenciális tervét ezúttal részletesen kifejtette. Most a preferenciákat fokozatosan kívánta bevezetni azon a módon, hogy az egyes államok kétoldalú egyezményeket kötnek. Kezdené a sort Csehszlovákia és Ausztria, s a rendszert azután tetszés szerinti sorrendben körszerződéssé szélesítenék. A külügyminiszter azt képzelte, hogy ezen a módon Olaszországot könnyebb lesz kihagyni, mint ha egy csapásra blokkot létesítenék.⁵⁰

A francia külügyminisztérium ez alkalommal sem értett egyet teljesen a csehszlovák javaslattal. Briand vitatkozott Beneš általános felfogásával is, konkrétan pedig egy újabb formulát javasolt. Nem osztotta Beneš nézetét, mely szerint a gazdasági és a politikai Anschluss két külön probléma. Ő úgy vélekedett, hogy a kérdés kizárólag gazdasági köntösben jelentkezik, s ez az, ami megoldandó. „Ha az egyszer már megvalósított Anschlussnak — írta többek között a prágai francia követnek — rendkívül súlyos politikai következményekkel kell is járnia, a jelenleg felmerülő probléma meghatározói főként gazdasági jellegűek. A régi osztrák-magyar birodalom, mely, amint azt gyakran mondták, etnikai és politikai szempontból egy paradoxon volt, gazdasági szempontból valóságos volt; összefüggő testet alkotott: a békeszerződésekből eredő feldarabolás Ausztriát megfosztotta azoktól a nagy kereskedelmi áramlatoktól, melyek a birodalom valamennyi részéből számára az életet szállították. Innen ered a

⁴⁷ Vol. 78. Chambrun (Bécs) jel. 1927. jun. 12.

⁴⁸ Országos Levéltár, K. 63. 1930—21/25—216/3259/1926), a magyar külügyminisztérium körrendelete 1927. aug. 16.

⁴⁹ Ld. 47. sz. jegyzet.

⁵⁰ Autriche, vol. 79. f. 104—106, Charles-Roux (Prága) jel. 1927. aug. 5.

csőd, a pénzügyi válság, a gazdasági pangás, mely a háborút követte.” Briand hozzátette: „A gazdasági válság az alapvető oka annak, hogy a közvélemény afelé a megoldás felé csúszik, melyet az egyetlennek vél a gazdasági bajokra, melyektől az ország szenved.” Ezek a szavak, melyek bizonyos szempontból a békeszerződés és a dunai kisállamok azóta folytatott politikájának kritikáját jelentették, nem találhattak nagy tetszésre az utódállamokban, de még Benešnél sem. Nem válhatott népszerűvé Briand új javaslata sem, mely azt kívánta, hogy valamennyi dunai ország egyoldalú kedvezményt adjon Ausztriának, anélkül, hogy ellenszolgáltatást kapna.⁵¹

Bizonyosra lehetett venni, hogy ezt a tervet egyetlen állam sem fogja támogatni. Baj volt azonban Beneš programja körül is, s a problémát — még mielőtt a többi egyáltalán felmerülhetett volna — ismét az olaszok okozták. Ezúttal Beneš jelezte, hogy tárgyalni kíván az olasz kormánnyal. Ennek könnyítése végett a franciák interveniáltak Rómában, s kérték, hogy Grandi instrukciókkal ellátva érkezzen a soron levő genfi ülésszakra. Genfben azonban Beneš egyetlen szót sem váltott Grandival, hanem ehelyett szövetségescivel tárgyalt. A dolog hátterében valószínűleg az állt, hogy Beneš, miután tudomásul kellett vennie, hogy az olasz kormány hozzájárulásának fejében nyújtandó kompenzációt Franciaországtól nem várhatja, erről a problémáról beszélt a kisantant képviselőkkel, s elsősorban a jugoszláv külügyminiszterrel. Ekkor ugyanis arra gondolt, hogy az Olaszországnak nyújtandó ellenszolgáltatás a jugoszláv kikötők használatában biztosított kedvezmény lehetne. Egyelőre csak a további eseményekből tudunk arra következtetni, hogy a jugoszláv hozzájárulást e tervhez nem tudta megszerezni. A nagyon valószínű jugoszláv elutasítás érthető, miután ebben az időben a jugoszláv—olasz viszony feszültté vált és Belgrád számára az sem volt titok, hogy az 1927-i olasz—magyar egyezmény egyik tartópillére a közös érdek Jugoszláviával szemben.⁵²

Az Anschluss ellenzésének ügye egyre rosszabbul állt. Jugoszláviában már nemcsak gazdasági szempontból számoltak annak előnyös, vagy annak hitt oldalával, de mihelyt felmerült az a lehetőség, hogy e terület biztonsági tényezői közé Olaszországot bevonják, egyre többen helyezkedtek arra az álláspontra, hogy inkább az Anschluss, mint Olaszország ausztriai uralma. Mint említettük, Lengyelországban a hivatalos tényezők is világossá tették, hogy szívesebben veszik, ha Németország az Anschluss kérdésével foglalkozik, mintha a korridor ügyét bolygatja. Ugyanakkor az 1927-es olasz—magyar szövetség tárgyalási anyagából, amit kiegészít az 1928 eleji titkos Bethlen—Mussolini találkozás anyaga, kiderül, hogy a két ország megegyezése a területi status quo várható felbomlásán alapult, melynek keretében mindkét államférfi számolt az Anschlusszal, mint elkerülhetetlen tényezővel. Csupán azt akarták elkerülni, hogy Németország azt nélkülük, hozzájárulásuk nélkül, „ingyen” oldhassa meg.⁵³ Ugyanezt

⁵¹ Vol. 79. f. 127—134, Briand utasítása Prágának, 1927. aug. 22.

⁵² Az 1927-i magyar—olasz tárgyalásról: *Karsai Elek: A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. ján. 1. — 1931. aug. 24.* Bp. 1967. (Dokumentum-gyűjtemény) 50—54; *Documenti Diplomatici Italiani, Settima Serie, 1922—1935, vol. V. 132—134 és Országos Levéltár, Semsey Iratok, vol. III. 1—3.*

⁵³ Az 1928-as tárgyalásról és következményéről még: *Országos Levéltár, K. 99. Res. 1930—113* [e számhoz csatolva önálló beosztás nélkül] Bethlen levele a római követhöz 1930. júl. 9.; és *uo. Hory feljegyzése az 1928. áprilisi tárgyalásokról* Bethlen levelének vétele után dátum nélkül. Valamint *Karsai: i. m. 60—62 és 173—178.* A további tárgyalási anyag a Magyarországnak nyújtandó katonai segítségről, illetve főként a hadicélokra tervbe vett olasz kölcsönről. *K. 99. Res. 1931. és K. 64—23—1931* csomókban található.

az elvet a bécsi lengyel követ így fogalmazta meg: „Amit elsősorban el kell kerülni . . . az, hogy a csatlakozás műve olyan természetes módon menjen végbe, hogy a napon, midőn megvalósul, a Birodalom elutasítsa a szövetséges államok minden kompenzálását, amit majd követelnek tőle.”⁵⁴

Mussolini az Anschlusst eladható és eladandó árunak tekintette, s ez hamarosan teljesen világosan igazolódott. 1928 januárjában részletesen kifejtette a francia nagykövet előtt elgondolását. A közös francia—olasz érdekekre hivatkozva kérte az úgynevezett függő kérdések rendezését, egy csekély területet Líbia déli részén, valamint Franciaország elvi nyilatkozatát arról, hogy az afrikai mandátum-rendszer esetleges felülvizsgálása alkalmával nem ellenezné, hogy Olaszország kapjon egy mandátumot. Beaumarchais nagykövet jelentésének az Anschlusra vonatkozó része így hangzik: „A Franciaország által adott előnyök, vagy biztosítékok, tette hozzá M. Mussolini, olasz részről egyébként gazdasági és politikai ellenszolgáltatást találnának: az Önök számára bizonyára nem lenne közömbös — precizírozta —, ha Olaszország formális kötelezettséget vállalna magára az Anschlusst illetően. Bécsből kapott híreim szerint ez már a megvalósulás útján van, minthogy a vámunió már elintéztett tény.”⁵⁵ Röviddel ezután biztos hírforrás szerint az olasz nagykövet Berlinben szintén „beszélgetést” kezdeményezett az Anschluss kérdéséről. Kijelentette, hogy Olaszország azt lehetséges megoldásnak véli, s ideje lenne tisztázni a feltételeit.⁵⁶

Mussolininak azonban sehol sem volt sikere. Sem a francia, sem a német kormány nem reagált. A francia álláspont az volt, hogy miután Olaszországnak érdeke az Anschluss meggátlása, fellépése ellene önmagában hordozza jutalmát. A német kormány viszont, mely az Anschlusst nem tartotta sürgősnek, nem kívánt ezzel kapcsolatban koncessziókról tárgyalni.

A magyar kormány ugyanebben az időben hivatalosan Anschluss ellenes álláspontra helyezkedett, ami a szomszédos államokban meglehetősen nagy feltűnést keltett. Ugyanakkor a politikai vezetők és diplomaták eléggé nyíltan megmondták, hogy meggátlásának kísérletére csak akkor vállalkoznának, ha abból Magyarországnak haszna származnék. A diplomáciai világban sokan sejtették, hogy Bethlen új taktikájának célja valójában az, hogy az Anschluss-szal kapcsolatban Németországtól ellenszolgáltatást csikarjon ki. Vajon ez pusztán Burgenlandra vonatkozott, mint azt a kortársak feltételezték, vagy általánosabb természetű előnyökre, adatszerűen egyelőre nem ellenőrizhető. Ismerve azonban Bethlen koncepcióját, mely szerint a közép-európai „rendezésben” végeredményben legnagyobb szerepe feltehetően Németországnak lesz, valószínű, hogy a kérdést nem csak, vagy egyáltalán nem Burgenland szempontjából mérlegelte.⁵⁷

Mind ezek után nem csoda, ha a francia külügyminisztériumban készült feljegyzés az Anschluss elleni erőkről ebben az időben az alábbi szomorú képet rajzolta fel: „Sajnos el kell ismerni, hogy bizonyos hatalmak álláspontja az Anschluss eshetőségével szemben kiábrándító. A brit kormány csak nagyon kevés érdeklődést mutat ezzel az ügyvel szemben. Ami M. Mussolinit illeti, jóllehet Olaszország evidens érdeke, hogy ne legyen közös határa Németországgal, politikája az Anschluss kérdésében nem látszik végleg meghatározottnak. A kis-

⁵⁴ Autriche, vol. 67. f. 1—2, Barois (Bécs) jel. 1927. jan.

⁵⁵ Vol. 80. f. 20—25. Beaumarchais (Róma) táv. 1928. jan. 31.

⁵⁶ Vol. 83. f. 52. Margerie (Berlin) táv. 1928. máj. 7.

⁵⁷ Ld. 52—53. sz. jegyzetek, valamint vol. 80. De Vienne (Bp.) jel. 1927. dec. 4. és uo. jel. 1928. márc. 5.; vol. 81. f. 11—14, uo. táv. 1928. aug. 9.; f. 15—17, uo. jel. 1928. aug. 10.; f. 1. Seguin (Prága) táv. 1928. aug. 1.; vol. 82. f. 78—79 De Vienne jel. 1928. dec. 14.

antant országai között egyedül az Anschluss kérdésében különlegesen érdekelt Csehszlovákia mutatkozik határozottan ellenségesnek e megoldással szemben. Franciaország úgyszólván egyedül van elhatározva arra Európában, hogy energikusan ellenálljon annak az áramlatnak, mely mind Németországban, mind Ausztriában kirajzolódik az Anschluss javára. Igazat szólva, terveiben az az elhatározott aktivitás támogatja, melyet Beneš fejt ki, aki, úgy tűnik, környezeténél jobban felismeri azokat a súlyos következményeket, melyeket Ausztria és Németország egységesülése országára nézve jelentene.⁵⁸

A reménytelennek tűnő helyzetben váratlanul új szövetséges jelentkezett Maniu román miniszterelnök személyében. Maniu 1929 elején nagy igényű tervvel állt elő. Nem kevesebbre gondolt, mint egy Lengyelországtól Bulgáriáig terjedő blokkra, mely előbb gazdasági, majd politikai uniót valósítana meg. Számolva a nehézségekkel, kész volt azonban arra, hogy a rendszer kiépítését preferenciák bevezetésével kezdje el. Módszerként a kormányközi tárgyalások helyett, vagy mellett a volt Monarchia területén fellelhető régi személyes kapcsolatai felhasználására gondolt. Mint a bukaresti francia követ megjegyezte, azokkal a módszerekkel akarta feltámasztani a gazdasági egységet, melyekkel annak idején felbomlasztották a Monarchiát. A tárgyalások — hivatalosan a bukaresti nemzetközi mezőgazdasági kongresszuson — 1929 nyarán el is kezdődtek.⁵⁹

Ezzel a preferenciák kérdése ismét napirendre került, s kisebb-nagyobb megszakításokkal, s más-más köntösben, 1932-ig maradt is. 1929—1930 folyamán a francia kormány újból élénk tevékenységet fejtett ki avégett, hogy az érdekelt kisállamok kormányait egy ilyenfajta tervnek megnyerje. Loucheur és Flandin sorra járták a dunai, s részben a balkáni országokat. Minthogy közben kirobbant a gazdasági válság, s mindegyik ország súlyos eladási problémákkal küzdött, a preferenciák elvének ezúttal sokkal kisebb volt az ellenzéke, mint korábban. Összeomlott a 20-as évek második felében nehezen kiépített kereskedelmi rendszer, s ugyanakkor elapadt a hitelforrások java-része. Már csak Franciaországtól lehetett pénzt remélni. Közép-Európa és benne az Anschluss kérdése fordulóponthoz érkezett. Miután a korábbi gazdasági szisztéma felborult, el kellett dőljön, hogy az új szervezetet Franciaország képes-e kialakítani, vagy pedig fatálisan Németország nyomul be az övezetbe. — Harmadik erőként természetesen most is ott szerepelt Olaszország, tevékenysége azonban most is elsősorban negatívumokban merült ki. Meg akarta akadályozni mind a francia, mind a német közép-európai uralom kialakítását, gazdasági ereje azonban nem engedte, hogy az egész övezet olasz megszerzésére gondoljon.

Ebben az időben a franciák elsősorban az agrár-államoknak kívántak kedvezményeket biztosítani, s bár az 1930-as genfi vámkonferencián az angol ellenálláson a mezőgazdasági preferencia elve ismét elbukott, az agrár-államok a tárgyalásokat tovább folytatták. Ugyanakkor azonban Németország saját maga részéről kínál fel kedvezményeket az agrár-államoknak, s ez gazdasági szempontból sokkal nagyobb előnyöket rejtett magában, mintha hasonló kedvezményeket a kisállamok nyújtanak egymásnak. Az olaszok ugyanebben az időben egy olasz—magyar—osztrák, később esetleg Jugoszláviával bővítendő gazdasági blokk létesítését javasolták, s ennek megvalósítását — leplezett kedvezmények biztosítása formájában — 1930-ban az ún. Brocchi-terv kidolgozásával el is kezdték.

⁵⁸ Vol. 82. f. 28—34. Note sur l'Anschluss, 1928. nov. 27.

⁵⁹ Vol. 82. f. 126—129. Puaux (Bukarest) táv. 1928. jan. 12.

Ami magát Ausztriát illeti, Schober kancellár több vasat tartott a tűzbe. Jelentősen megjavította Ausztria kapcsolatait Olaszországgal, Magyarországgal. Ugyanakkor messzemenő gazdasági tárgyalásokat folytatott a német kormánnyal. Minthogy azonban mindenekelőtt pénzre volt szüksége, — arra a pénzre, amit Ausztria 1925 óta nem tudott megkapni —, nem feledkezett meg Párizsról sem.

1931 elején váratlan politikai bombarobbanás következett be. Március 21-én Németország és Ausztria bejelentették, hogy előzetes megállapodásra jutottak vámunió létesítéséről. Ha ez nem is helyezte új megvilágításba a kérdést, félreérthetetlenül megmutatta, hogy a közép-európai rendezés megoldására nem sok idő van. Bár a tervezett egyezmény nem vámuniót, hanem preferenciális kereskedelmi szerződést jelentett, s nem állt helyt az a vélemény, mely szerint a politikai Anschluss közvetlen elődje kívánt volna lenni, a vámuniós válság során lezajlott események a német gazdasági expanzió várható kereteit a maguk még sokkal ijesztőbb formájában mutatták be. A németek ugyanis jelezték, hogy a kedvezményes rendszerbe Csehszlovákia kivételével mindegyik dunai államot be akarják vonni és a megfelelő ajánlatokat már meg is tették. Az osztrák—német ál-vámunió formájában tehát a valóságban a német Mitteleuropa-terv mutatkozott be. A tervet Németországban elsősorban az ipari és kereskedelmi, Ausztriában a mezőgazdasági vezető csoportok üdvözölték, de ugyanakkor nemcsak egy további politikai lépésnek, de magának az elfogadott tervnek is nagy ellenzéke volt mindkét országban. A két kormány mégis rendkívül gyorsan elhatározta az egyébként már régen kidolgozott tervezet elfogadását és publikálását. A német valószínűleg elsősorban belpolitikai okokból, valamint azért, mert annak feltehető elejtése esetén más kérdésekben kívánt ellenszolgáltatásokat elérni, az osztrák azért, mert a kedvezményes rendszer további kiterjesztésétől lényeges gazdasági előnyöket remélt. Az egyezményt — német kérésre — minden bizonnyal azért öltöztették a vámunió köntösébe, mert így remélni lehetett, hogy Anglia nem fordul ellene, míg ha a tényleg létesíteni kívánt preferenciális egyezményt hirdetik meg, úgy azzal kiváltják az angol tiltakozást anélkül, hogy a franciáknál nagyobb megértést találhatnának.⁶⁰

Magától értetődik, hogy a francia kormány a terv ellen nemcsak azonnal tiltakozott, de közölte, hogy minden rendelkezésére álló gazdasági és politikai eszközt fel fog használni meggyűsítése érdekében. Erős nyomást fejtett ki mind Bukarestben, mind Belgrádban, hogy a folyamatban levő kereskedelmi tárgyalásokat Németországgal megszakítsák. Mindkét ország számottevő francia kölcsönhöz jutott, s Briand megígért egy jelentősebb összeget Bethlennek, valamint Schobernek is arra az esetre, ha Ausztria lemond a terv megvalósításáról. A franciák közvetítették a magyar—csehszlovák kereskedelmi tárgyalásokban, Magyarországnak biztosítottak egy gyors-segélyt és bizonyos diplomáciai lépéseket is tettek a magyar álláspont befolyásolása céljával. De Vienne budapesti francia követ Károlyi külügyminiszter előtt egy alkalommal például kijelentette: Párizsban „sajnálják, hogy a háború után nem egy erős Magyarországnak keresték a támaszt a német terjeszkedés ellen, tévedtek, amikor Magyarország rovására a kis-entente-ra bázisozták politikájukat, melyre, mint most látják, nem támaszkodhatnak bizalommal. Látják, hogy Jugoszlávia és Románia gazdaságilag Német- és Olaszországra van utalva. Csehszlovákia pedig addig áll csak fenn,

⁶⁰ A vámunió kérdéséről felhasznált magyar anyagból ld. különösen: Országos Levéltár, K. 63. 1931—20; 20/7; 20/25; 11 és az utóbbi minden törtszáma, valamint K. 74. 1931. csomókat.

amíg Beneš ott van, tovább aligha. Most volna kedvező alkalom Magyarország részére, hogy tanújelét adja, hogy nem akar beolvadni Németországba. Ha ilyen tanújelt adna, úgy Franciaország közvéleménye 100⁰/₀-ig Magyarország mellé állna.”⁶¹

Ez az epizód, ami természetesen nem általános jellemzője a francia politikának, szimptomája annak, hogy Franciaország mennyire egyedül érezte magát az adott szituációban. Nem ok nélkül. Az angol kormány ugyanis a német lépésre eleinte egyáltalán nem reagált, majd jelezte, hogy véleménye szerint az egyezmény jogilag nem kifogásolható, s azt ajánlotta, hogy elbírálás végett terjesszék a Népszövetség elé. Az angol álláspontot nem hivatalosan, — de elég hűen — jellemezte egy angol diplomata kijelentése, mely szerint hosszú körmondatokat kellene mondania a béke fenntartásáról és egyéb magasztos dolgokról, de a valóság az, hogy Anglia füttyül a német—osztrák vámunióra.⁶² Az olasz kormány eleinte nem nyilvánított véleményt, hanem arra várt, hogy a németek nehézségeik közepette kopogtassanak az ajtón, s hozzák ajánlataikat. Miután ez elmaradt, az olaszok óvatosan kezdtek a vámunió ellen nyilatkozni. Végül, amikor már attól kellett félniük, hogy a vámunió megbukik anélkül, hogy Olaszország véleményét bárki kikérte volna, teljes határozottsággal felléptek ellene.⁶³ A magyar kormány, mely eleinte az olasz taktikát követte, hamarabb elveszítette a türelmét. A valóság az, hogy Bethlen előzetesen értesült az osztrák—német tárgyalásról, s arról, hogy a preferenciális rendszert ki akarják terjeszteni több országra, így mindenekelőtt Magyarországra. Schober tájékoztatása alapján azonban arra számított, hogy az előkészületekben részt vehet, feltételeket szabhat stb. A kész helyzet egyszerű bejelentése és az utólagos csatlakozásra történő felszólítás nem volt kedvére. Ráadásul a budapesti német követ, felismerve a magyar kormány ingerültségét, azt kezdte hangoztatni, hogy tulajdonképpen nincs is szó általános egyezményről, hanem „csupán” az Anschlussról, ami végeredményben belső német ügy. Erre Budapesten kitört a pánik. Nem mintha ezt elhitték volna, hanem mert azt következtették, hogy a német kormány a csatlakozásról sem kíván tárgyalni, hanem egyszerűen diktálni akar. Mindent összevéve Magyarországon csak megerősödött az a felfogás, hogy az Anschluszt és minden egyoldalú német lépést ellenezni kell, ha a kormány valamiféle előnyt akar a németekből kicsikarni. A továbbiak során a magyar diplomácia ehhez tartotta magát.⁶⁴

Ami Jugoszláviát és Romániát illeti, Franciaország valóban nem kapott tőlük támogatást. A jugoszláv kormány csak akkor kezdte követni a francia vonalat, amikor az ausztriai és németországi bankbukások után nyilvánvalóvá lett, hogy a német tervből egyelőre nem lehet semmi. Románia ugyan átmeneti-

⁶¹ K. 64. 1931—11—300 Feljegyzés Károlyi és De Vienne beszélgetéséről 1931. márc. 31.

⁶² K. 63. 1931—20/25—1261[1707] Masirevich (Prága) jel. 1931. márc. 20.

⁶³ K. 58. 1931—42 Károlyi feljegyzése római tárgyalásairól, 1931. ápr.; K. 63. 1931—20/25—1261 [szám nélkül, f. 343—345]. Feljegyzés Károlyi és Grandi beszélgetéséről, 1931. márc. 26.; K. 63. 1931—20/25—1261 [1391]. Hory (Róma) jel. márc. 30.; Pol. biz. levelek 1931. 501—52 Hory levele márc. 30.; K. 74. 1931. Róma f. 27, Hory táv. ápr. 17.; 1931—11—1800. Feljegyzés De Vienne látogatásáról a magyar külügyminisztériumban ápr. 30.; K. 74. 1931. Genf. f. 9. Károlyi táv. máj. 14.; K. 63. 1931—20—25—1261[2120]. Pelényi (Genf) táv. máj. 12.; K. 58. 1931. 64. Feljegyzés Károlyi és Grandi genfi beszélgetéséről máj. 21.; K. 63. 1931—20/25—1261[2759]. Hory jel. jun. 26.; 1261[2670] Hory jel. jun. 26.

⁶⁴ A magyar politikáról a főbb iratok az alábbi szám alatt találhatóak: K. 63. 1931—20/25—1261. Fontos K. 64. 1931—20—333. Feljegyzés a Külügyminisztériumban tartott konferenciáról és Apor Gábor feljegyzése a követendő politikáról 1931. ápr. 11., valamint K. 64. 1931—23 366[399]. Utasítás Horynak, mellékelve egy magyar aide mémoire, ápr. 17.

leg felfüggesztette a németekkel folyó gazdasági tárgyalásait, de miután megkapta a francia kölcsönt, nagyon gyorsan visszatért a tárgyaló asztalhoz.⁶⁵

Franciaország győzelme — az utolsó a két háború közötti szakaszban — nem volt nagyon fényes. A vámuniós kérdést a gazdasági válság előrhaladása önmagától levette a napirendről, még mielőtt a hágai nemzetközi bíróság összeegyeztethetetlennek minősítette a fennálló szerződésekkel. Az utóbbi határozata sem volt nagyon meggyőző, tekintve hogy a 15 tagú testületben az elítélő határozat mindössze egy szavazatnyi többséget kapott.⁶⁶

Ha a győzelem nem is volt vakító, a vámuniós válság után Franciaország helyzete mégis megszilárdult. Hála elsősorban annak, hogy a válságban vergődő Európában Franciaország 1932-ig az egyetlen viszonylag ép szigetnek mutatkozott. Még azonban mielőtt a francia kormány újabb kísérletet tett volna a Duna-medencében, Beneš külügyminiszter állt elő egy újabb variációval. 1918 óta első ízben ajánlotta Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország gazdasági blokkjának kialakítását, s első ízben tett ennek érdekében lépést Rómában is. Az olaszoknak felajánlotta a közreműködés valamilyen módját, s Budapesten jelezte, hogy az együttműködés érdekében hajlandó bizonyos áldozatokra.⁶⁷ Beneš javaslatát, mely rendelkezett bizonyos gazdasági realitással és vonzással, az olaszok úgy akarták ellensúlyozni, hogy Ausztriát Magyarországgal próbálták — kihagyva Csehszlovákiát — összeházasítani, illetve egy olasz—magyar—osztrák vámunióról kezdtek beszélni. Mindezek a tervek embrionális állapotban maradtak.

1932 elején összesen hat közép-európai tervezet keringett Európában, mint a megoldás kulcsa. Beneš és az olaszok elgondolása mellett az osztrákok bilaterális egyezmény-rendszerre tettek javaslatot, az angol kormány felröppentett egy általános vámuniós elgondolást, a németek kitartottak az általuk nyújtandó preferenciák rendszere mellett. Ehhez jött hatodikként egy új francia kezdeményezés, mely Tardieu miniszterelnök nevéhez fűződött. Ez egyúttal az utolsó olyan francia kísérletet jelentette, mely Ausztria függetlenségét gazdasági szanalása, s egyúttal az egész övezet gazdasági bázisának egészségesebbé tétele útján próbálta körülbástyázni.

Tardieu tervének lényege az volt, hogy az öt utódállam egymás között preferenciális egyezményre lép, s az egymás közötti kereskedelemről felmaradó feleslegre, elsősorban gabonaneműre, a nagyhatalmak egyoldalú kedvezményeket nyújtanak. Nemcsak ebben az övezetben, de egész európai politikájában Tardieu tett utoljára kísérletet arra, hogy a békerendszert az 1918-as szövetségi rendszer keretében védelmezze. Ezen belül a dunai övezetből ki akarta zárni mind Németországot, mind a Szovjetuniót.

⁶⁵ A jugoszláv álláspontra vonatkozó értesüléseket ld. K. 63. 1931—20/25—1261 sz. alatt, valamint az 1931—11/23 csomóban.

⁶⁶ A hágai állandó Nemzetközi Bíróság publikációja: Régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche. Avis consultatif du 5. septembre 1931. XXIIe session, 1931. (Tartalmazza a kisebbségi véleményt is.)

⁶⁷ Beneš javaslatáról: K. 63. 1931—20/25—1261[3123] Bessenyei [Genf] jel. 1931. jul. 17.; 1931. 50—4205 Ghyczy (Prága) jel. szept. 30.; 4205 sz. alatt önálló szám nélkül, f. 41—42. Balásy jel. okt. 15.; 4205[4473] Masirevich [Bécs] jel. okt. 15. — A londoni csehszlovák követ magyar kollégája előtt így nyilatkozott: „... szembe kell nézni a tényekkel, amelyek belizonyítják, hogy a békeszerződések által teremtett viszonyok nem tarthatók fenn, és így ezekből kiutat kellene találni, mert másképpen az összes új alakulatok életképességüket egymás után el fogják veszíteni.” Rubido-Zichy levele, 1931. nov. 16. K. 63. 1932—50—4205 [5024/1931].

Tekintettel a gazdasági válságból fakadó nehézségekre, a terv közép-európai fogadtatása nem volt olyan rossz, mint elődeié. Nagy eredménynek számított, hogy Anglia ez alkalommal nem lépett fel a preferenciák ellen. Az érdekelt kis-államok haboztak. Sok érv szólt a terv mellett, de ellene is. A csehszlovák politikai körök támogatták a francia vonalat, az agrárius körök ellenezték. Az osztrákok latolgatták előnyeit, de egyelőre nem mertek és nem akartak elszakadni Németországtól. Magyarországon első ízben mutatkozott hajlandóság arra, hogy egy francia programot komolyan megvizsgáljanak, de nem akartak elejteni egyetlen más lehetőséget sem. Mindenesetre a piac-ajánlat és a francia hitel reménye, mely a tervet kísérte, csábító volt. Jugoszlávia és Románia ingadozott, mert egyfelől szüksége volt a francia politikai és pénzügyi támogatásra, de másfelől legalább annyira szüksége volt a német piacra. Mussolini, mint minden olyan kombinációt, melyben Olaszország nem lehet vezető tényező, ezt a tervet is ellenezte, de legfontosabb kis szövetségesére, Magyarországra most nem tudott teljes biztonsággal támaszkodni.⁶⁸

Tardieu tervét a négy nagyhatalom: Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország képviselői az 1932. április 6—8-án Londonban tartott konferencián vitatták meg. A francia javaslatot képviselve Flandin elmondotta, hogy a terv kidolgozását a közép-európai államok ijesztő pénzügyi és gazdasági helyzete tette szükségessé. Ezek az államok hitel, kölcsön után kutatnak, fennálló gazdasági viszonyaik azonban a kölcsönzők számára nem nyújtanak garanciát. Nincs értelme újabb hitelek adni, melyek csak néhány hónapra rendezik a pénzügyi viszonyokat. Szembe kell nézni a kérdés gazdasági részével is. A megfelelő gazdasági garanciák megteremtését szolgálja tehát a preferenciális szisztéma, amit a jelenlevő nagyhatalomnak egyoldalú kedvezmények nyújtásával kellene kiegészíteni. Flandin azt ajánlotta, hogy valamennyien vállalják el a szóbanforgó államok kereskedelmi feleslege egy részének kedvezményes átvételét, ahogyan azt Franciaország már megtette a magyar, román és jugoszláv gabona esetében, vállalva 800 000—1 000 000 q gabona országonkénti és évenkénti felvásárlását.

Bülow, Németország képviselője elvileg azzal válaszolt, hogy az ilyen regionális keretekben mozgó tervek csak az elfoszlott ruha foltozgatását jelentik, de megoldást nem hozhatnak. Konkréten viszont kimutatta, hogy az öt ország belső kereskedelme gazdasági problémáikat nem oldja meg, majd bebizonyította, s ez nem esett nehezére, hogy a terület legnagyobb áruszállítója, s egyben felvásárlója Németország, mögötte pedig Olaszország. A szóban levő államok bevitelének 30, kivitelének 25%-a e két hatalomra jut, míg Franciaország a bevitelben 3,8, a kivitelben 4,1%-kal van érdekelve. Mindemellett Németország számára ez a piac nagyon fontos, saját exportjának mintegy 10—15%-a ide irányul, nem engedheti meg tehát, hogy ezt a piacot mesterségesen beszűkítsék. Kormányja azt javasolja, hogy a nevezett országokat kapcsolják be fokozottan a „nagy felvevő piacokba”, vagyis mindenekelőtt a német piacba. Ezt a német kormány „hajlandó” lenne azzal megkönnyíteni, hogy mindegyik mezőgazdasági államnak preferenciát nyújt. Természetesen nem tenné ezt, ha helyzetét a belső preferenciákkal megnehezítenék.

A német érvelés logikai gyengesége nem sokat változtatott a helyzeten, miután annak valódi ereje abban állt, hogy a németek valóban ott voltak ezeken

⁶⁸ A Tardieu-tervre vonatkozó magyar iratanyag nagy része a K. 63. 1932—50—100 és a K. 64. 1932—42—181 sz. alatt található.

a piacokon, s valóban maguk is jelentős piacot tudtak nyújtani, míg a francia gazdaság belső struktúrája ugyanezt nem tette lehetővé. Minden további vita és érvelés hiábavalónak bizonyult. Ugyanez a német koncepció, melyet Briand 1931-ben a vámunions válság során visszavert, 1932-ben elég erős volt ahhoz, hogy Tardieu tervét keresztelje. A konferencia teljes kudarccal végződött.⁶⁹

A Tardieu-terv sorsát, ha a londoni konferencia nem intézte volna el, megpecsételték a májusi franciaországi választások, ahol a Tardieu által képviselt jobboldal vereséget szenvedett. Vele egyidőben megbukott azonban Ausztria és Közép-Európa francia vezetés alatt történő gazdasági talpraállításának gondolata is. Nem mintha a radikálisok nem viselték volna szívükön Ausztria és a Duna-medence sorsát, hanem mert Franciaország többé nem volt abban a helyzetben, hogy a rendezés pénzügyi részében jelentős szerepet vállalhasson. A közeljövőben a gazdasági válság mindent maga alá temetett, majd abból a dunai övezet úgy merült fel, hogy gyakorlatilag teljesen a német piac függésébe került. A válság után gyakorolt gazdaság-politika nem építhetett többé a nyugati kölcsönökre, a pénzügyi egyensúlyt egyedül a kereskedelem biztosíthatta, ennek feltétele pedig mindenekelőtt a német piac volt. Jóllehet a háborúig eltelt évek során egyszer-kétszer még visszatért a 20-as években kidolgozott gazdasági tervek egyike vagy másika, — közülük a legismertebb Hodža csehszlovák miniszterelnök javaslata volt —, ezek gazdasági realitása, a politikairól nem is beszélve, enyhén szólva minimális volt.

Az a francia elgondolás tehát, mely szerint a biztonságot Közép-Európa politikai felbomlasztása után gazdasági egységének helyreállításában kell keresni, a 30-as évek elején megbukott. Vele bukott természetesen az a koncepció is, hogy az Anschluss ellenszere Ausztria gazdasági épségének biztosítása kell legyen.

Ezzel időben csaknem egybeesett egy másik elv használhatatlanná válása is. Nevezetesen azon elvé, mely szerint az Anschluss döntő mértékben Ausztrián, vagy Ausztrián is múlik, hogy tehát következésképpen Ausztriából kiindulva lehet és kell ellene harcolni. Hitler uralomrajutása és az azt közvetlenül követő események ugyanis előreláthatóvá tették, hogy az osztrák politikai világ döntő többségének és a közvélemény jelentős részének ellenszere nem elegendő akadály az Anschluss útjában. Hitler uralomrajutása az osztrák politikai életben újabb etelodásokhoz vezetett. Az átalakulás fő vonásai abban álltak, hogy nemcsak a szociáldemokrata párt lett a korábbinál sokkal határozottabban az Anschluss ellensége, de most már ellene foglalt állást a keresztényszocialisták többsége, akiket lényegében véve követtek a Heimwehr vezetők, sőt a régi nagynémet, pángermán gondolat több híve is megtorpant. Az Anschluss mellett a politikai világban csak egy maroknyi náci tartott ki. Mindez egyáltalán nem gátolta meg a barna Németországot abban, hogy az Anschlusst megkísérelje erőszakkal keresztülvinni. Az a tény, hogy ez a kísérlet 1934-ben az osztrák lakosság semmilyen látható rokonszenvét nem váltotta ki, mit sem változtatott a náci tervein.

Az új körülmények között az Anschluss elleni harcot most már csak politikai eszközökkel lehetett továbbvinni, még hozzá úgy, hogy az osztrák függetlenség alátámasztására külső garanciákat kellett keresni. (E szükségletet színezte a tény, hogy az osztrák Dollfuss-kormány a belső ellenállás erőit alaposan meggyengítette, midőn szétverte a szociáldemokrata erőket, bár az objektív hely-

⁶⁹ K. 63. 1932—50—100 [1046]. Az ápr. 6—8-i londoni konferencia jegyzőkönyve [angol nyelvű].

zeten és erőviszonyokon a 6 és félmillió Ausztria leghatározottabb és legegységesebb ellenállása is keveset módosíthatott.)

Mindaz, amit a 20-as évekre vonatkozóan már elmondtunk, elég világossá teszi, hogy Ausztria védelmének külső garanciáját a kisantanttól és egyáltalán a közép-európai övezettől nem lehetett várni. A 30-as években erre még kevesebb volt a lehetőség. Miután Angliától továbbra sem lehetett semmiféle garanciát vagy aktivitást remélni, a francia kormányoknak két irányban nyílt lehetőségük e garancia keresésére. Az egyik lehetőség volt a külpolitikai nyitás a Szovjetunió felé, az egyetlen hatalom irányában, melyről hinni lehetett, hogy Németországot ellensúlyozni tudja. A másik lehetőség volt Olaszország érdekelte tétele a közép-európai status quo fenntartásában. Mindkét lehetőség kiaknázása a 20-as években követett francia külpolitikai elvek gyökeres felülvizsgálatát követelte meg.

Amint egy 1934-ben keletkezett francia külügyminisztériumi feljegyzés megállapítja, a francia kormány 1930-ban ismerte fel, hogy számára nem kedvező a Szovjetunió kizárása Európából. Briand fel is hatalmazta Berthelot-t, hogy válaszoljon a szovjet megneemtámadási szerződésre tett javaslatra, aminek alapján 1931-ben francia—szovjet eszmecsere kezdődött, s az egyezmény 1931 augusztusában készen állt. Briand lemondása után azonban közvetlen utódai nem folytatták ezt a vonalat, s majd csak Herriot tért vissza rá, aki 1932-ben alá is írta az egyezményt. 1934-ben azután a szovjet politikát az eddiginél is határozottabban folytatta Barthou külügyminiszter. E merőben új elemet a francia politikában nemcsak Franciaország nemzetközi helyzetének romlása tette lehetővé. Elősegítette az a tény is, hogy a német jobbratolódással egyúttal fokozódó agresszivitás a külpolitikában korábbi német politikájának felülvizsgálatára kényszerítette a szovjet kormányzatot is. Sztálin ugyan joggal szögezte le 1934 elején, hogy a szovjet politika alapjait tekintve nem változott, mert tengelyében továbbra is a szovjet érdekek védelmezése áll,⁷⁰ — ami egyébként egyet jelentett a béke megóvásával —, kétségtelen azonban, hogy a Németországgal ápolt jó kapcsolatok a hitleri külpolitikai program eredményeként megromlottak és a Szovjetunió a biztonság feltételeit másutt kellett, hogy keresse. Ezt csak alátámasztotta Németország kapcsolat-keresése Japánnal, miközben Japán fokozódó nyomást gyakorolt a Szovjetunióra a Távol-Keleten.

Ez a fordulat hamarabb kezdődött, mintsem a nácik uralomra jutottak. Valószínűleg nemcsak azért, mert hatalomra jutásukkal a Szovjetunióban kb. 1931-től kezdve számoltak, de azért is, mert a német külpolitika expanzivitásának jelei egyébként is mutatkoztak. Már pedig ha a szovjet vezetők el is ítélték, hibásnak is vélték az első világháború után kialakított békerendszert, az sohasem állt programjukban, hogy megváltoztatása érdekében háborút vállaljanak. 1933-tól kezdve azután a Hitler által képviselt német politika már nemcsak azt a félelmet idézte fel, hogy e megváltoztatás egészében véve sokkal rosszabb körülményeket készül teremteni egész Európa számára, mint a versailles-i rendszer teremtett, de azt is, hogy a német kormány azt jelentős részben éppen a Szovjetunió rovására akarja megoldani.⁷¹

⁷⁰ J. V. Sztálin Művei, XIII. k. Bp. 1951. 320—321.

⁷¹ A helsinki magyar követ 1932 januárjában így jellemezte a Szovjetunió aggodalmait: „Moszkvában . . . mindig kishitűbbekké lesznek a német belpolitikai és gazdasági helyzettel szemben és attól tartanak, hogy egy összeomlás, vagy irányváltás könnyen megfoszthatja őket attól a támasztól, melyet Berlin eddig nekik nyújtott, úgyhogy egy szép napon Európában politikai barát nélkül izolálva ki lehetnek téve Franciaország és barátai támadásának.” K. 63. 1934—11/28—203[2620/1931] Jungerth jel. 1932. jan. 2.

Miután nem lehet feladatunk az általános szövetségi politika vizsgálata, hanem pusztán az Anschluss, s rajta keresztül a keleti biztonság kérdésének vázolására vállalkoztunk, francia—szovjet vonatkozásban egy terv az, mellyel kissé részletesebben foglalkoznunk kell. Ez az úgynevezett keleti Locarno, vagy másként a keleti paktum terve. Előzménye egy 1933 júliusi szovjet javaslat volt, mely közvetlen francia—szovjet szerződésre irányult. Ezt a francia kormány nem tudta elfogadni, de Herriot és Pierre Cot oroszországi látogatása után a kapcsolatok megélnkültek, a Quai d'Orsay-n pedig tanulmányozni kezdték a Szovjetunióval kötendő egyezmény lehetséges formáit. Ez év decemberében a francia kormány azzal a javaslattal állt elő, hogy a Szovjetunió lépjen be a Népszövetségbe, ezt követően pedig vizsgálják meg egy széleskörű, Csehszlovákiát, Lengyelországot és a balti államokat is magába foglaló kölcsönös segélyes egyezmény feltételeit. A szovjet kormányzat a tervet elfogadta. Ezt követően a terv többször módosult, míg végül Barthou ahhoz a megoldáshoz jutott, hogy kínálják fel a belépést Németország számára is. Ezzel szemben Franciaország nem lenne a paktum részese, hanem azt garantálná, amiként viszont a Szovjetunió csatlakoznék a locarnói egyezmény garantálóihoz.

Mielőtt a francia külügyminiszter a tervet Litvinov külügyi népbiztossal megvitatta volna, utazást tett Közép-Európában, többek között azért, hogy tájékoztódjék a terv fogadtatásáról. A csehszlovák politikai körök nagy lelkesedéssel fogadták, de ennek éppen az ellenkezője volt a helyzet Lengyelországban. Lengyelország 1934 elején megneemtámadási szerződést kötött Németországgal és úgy érezte, hogy mérhetetlen nyomás alól szabadult. Bár viszonyát másik nagy szomszédjával sem akarta elrontani, a Szovjetunióval nem kívánt szövetségi politikát és főleg nem akart hallani például arról, hogy Csehszlovákia megtámadása esetén a szovjet csapatokat átengedje Lengyelország területén. Lengyelország a saját maga számára sem kívánt szovjet katonai segítséget. Ebben az esetben azonban miként érvényesülhet a szovjet segítség? Ezt a francia külpolitika számára alapvető problémát Barthou korai halála miatt nem kísérelhette meg megoldani. Utódainak viszont a lengyeleket 1939-ig nem sikerült meggyőzniük a szovjet segítség hasznosságáról, de ugyanakkor ebből a saját számukra sem vonták le a következtetéseket.

Nem sikerült rendezni, legalább is ami a leglényegesebb kérdéseket illeti, a szovjet—román viszonyt sem. Ennek útjában elsősorban a besszarábiai kérdés állt. Besszarábia román bekebelezését a szovjet kormány sohasem ismerte el, s a Romániával kötendő egyezmény feltételeként szabta annak a jogának fenntartását, hogy ezt a kérdést — fegyveres erőszakon kívüli eszközökkel — rendezze. Jóllehet Romániában a francia biztonsági szempontok hű követőre találtak Titulescu külügyminiszter személyében, ezt a kérdést nem sikerült megoldania. Így az a lehetőség is elesett, hogy a szovjet segítségnyújtás Románia területének felhasználása útján érvényesülhessen.⁷³

Majszkij emlékiratai szerint 1932 őszén, midőn nagykövetségként Londonba utazott, tekintettel a németországi várható fordulatra, határozott utasítást kapott Litvinovtól a kapcsolatok javítására Angliával és Franciaországgal. *I. M. Majszkij: Ki segített Hitlernek? [A londoni nagykövet visszaemlékezései].* Bp. 1964, 16—17.

⁷² A lengyel álláspontról: K. 63. 1934—11/24—143. sz. alatt több irat; *J. Szembek: Journal 1933—1939.* Paris. 1953, *J. Laroche: La Pologne de Pilsudski. Souvenirs d'une Ambassade, 1926—1935.* Paris. 1953. 147—162. Documents Diplomatiques Français 1932—1939. I^e série (1932—1935) Tome VI. [13. mars — 26. juillet 1934] 431. sz. 873—878.

⁷³ Barthou bukaresti útjáról a magyar iratok nagy része: K. 63. 1934—11/31—148 és 1934—11/7—188 sz. alatt. Ld. még: Documents of German Foreign Policy (C) II. k. 41. sz. 95—96.

Ami Jugoszláviát illeti, a keleti paktumban nem volt érdekelt, s így az ellen kifogást nem támasztott. A Szovjetunióval szemben táplált érzelmeit legfeljebb az juttatta kifejezésre, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvételére is csak nagyon nehezen volt kapható. Problémák Belgrádban inkább Barthou olasz terveivel kapcsolatban mutatkoztak, melyekre visszatérünk.⁷⁴

A tapasztalt nehézségek ellenére Barthou 1934. május 18-án hosszú eszmecserét folytatott a keleti paktumról Litvinovval. A külügyi népbiztos a terv lényegét illetően teljesen egyetértett a francia külügyminiszterrel, kétségei voltak azonban azt illetően, hogy abba Németország belépne. S a leginkább az érdekelte, hogy vajon a francia kormány ebben az esetben elejtené-e a tervet. Barthou, a beszélgetésről készített francia feljegyzés szerint így válaszolt: „Ha Németország elutasítja, fel leszünk hatalmazva arra, hogy a paktumot nélküle kössük meg. De nem szabad azt mutatnunk, hogy nekünk ez sürgős. Semmit sem szabad tennünk, aminek az lehetne a látszata, hogy ellene irányul. Ha belép a biztonsági rendszerbe, annál jobb. Ha nem lép bele, tévedése áldozata lesz.” Ezt követően Barthou Londonba utazott, s az angolokat lényegében véve az elé a választás elé állította, hogy vagy támogatják ezt az elgondolást, vagy Franciaország fontolóra veszi a közvetlen francia—szovjet megegyezést. Az angol feljegyzés szerint Barthou utalt arra, hogy az első világháború előtt a két rendszer nagy eltérése nem akadályozta meg a francia—oroszl szövetséget, így elképzelhető, hogy a belpolitikai eltérések a jövőben sem lesznek feltétlen akadályok. A francia feljegyzés szerint Barthou hangsúlyozta, hogy Franciaország elhárította a Szovjetunió által a közvetlen egyezményre tett javaslatot, de „egyébként nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a terv kudarca, bizonyos körülmények között a francia kormányt rávehesse arra, hogy egy ilyen fajtájú kombinációra visszatérjen”.⁷⁵ A valóságban a Barthou által emlegetett feltételek, illetve feltételes módok nem voltak indokoltak, minthogy szinte biztosan lehetett tudni, hogy a paktumhoz sem Németország, sem Lengyelország nem adja hozzájárulását.

Az angol kormány azonban minden esetre az első megoldásra szavazott, s a következő hónapokban segítséget nyújtott ahhoz, hogy a Szovjetunió belépését a Népszövetségbe gyorsan és minden jelentősebb nehézség nélkül keresztül lehessen vinni.⁷⁶

A német keleti előretörés útját Barthou Olaszország fokozott érdekeltté tételével is igyekezett eltorlaszolni. Ez önmagában véve nem volt új jelenség a francia politikában, új volt azonban, hogy ezúttal a külügyminisztériumban már komolyan fontolóra vették, hogy Franciaország milyen ellenszolgáltatást kínálhat fel Olaszországnak. Miután az olasz kormány 1934 júliusában határozottan fellépett az ausztriai náci puccs ellen, jelentősége az Anschluss megakadályozása szempontjából különösen megnőtt. Ez a kísérlet azonban Jugoszláviában ütközött nagy ellenállásba. Sándor király az olaszok terveit illetően mélyen szkeptikus maradt, s emellett azokat a Németországgal kiépített

⁷⁴ Barthou belgrádi vizitjéről: K. 63. 1934—11/23—96 és 1934 11/7—188 sz. alatt. Valamint DGFP (C) III. k. 39. sz. 92—93.

⁷⁵ Az idézet: DDF I^e série, T. VI. 457. sz. 941. — Ld. még: Documents on British Foreign Policy (II) VI. k. 487—489. sz. 803—822.

⁷⁶ A Szovjetunió népszövetségi felvételére: DGFP (II) VII. k. 607—631 sz. 711—743; DGFP (C) III. k. 189. sz. 378—380, valamint K. 63. 1934—711—2836 Baranyai [Genf] jel. 1934. aug. 23.; 1934—17/28—2910 Miske jel. aug. 30.; Vegyes pol. ügyek 417. sz. csomó Színes, f. 240, Aloisi táv. 1934. szept. t. 19.

jó kapcsolatokat sem akarta feláldozni, melyek a kereskedelemben már kezdték érlelni gyümölcsüket. Az Anschlusst változatlanul nem tekintette katasztrófának Jugoszlávia szempontjából, s mindenesetre kevésbé félt tőle, mint Ausztria olasz érdekszférába kerülésétől. Ennek ellenére Barthou belgrádi látogatása idején hozzájárult ahhoz, hogy egy közeli párizsi útja alkalmával az olasz—jugoszláv—magyar viszony kérdéseit részleteiben megvitassa. Franciaországi útja előtt azonban a német követnek megígérte, hogy nem járul hozzá semmi olyan kombinációhoz, mely nem foglalja magába Németországot.⁷⁷

A franciaországi tanácskozásokra nem került sor, minthogy a királyt, alig hogy francia földre tette a lábát, a francia külügyminiszterrel együtt meggyilkolták.

Ezzel a tényleges francia—szovjet szövetség programja lekerült a napirendről. Laval a tervet esekélyesítette. Először azáltal, hogy a keleti paktum tervét felszínen tartotta szeptemberben bekövetkezett bukása — a német és lengyel elutasítás — után. Majd azzal, hogy megkötött egy szerződést a Szovjetunióval a kölcsönös segítség feltételeinek tisztázása és biztosítása nélkül, valójában anélkül, hogy a szerződésnek tényleges értéke lett volna. Moszkvában hiába ajánlották fel a katonai megállapodást. Laval legfőbb személyes eredményének éppen azt tartotta, hogy a katonai egyezményt elkerülte, s így — mint mondotta — nem kötötte meg Franciaország kezeit.⁷⁸

Nagy erőfeszítéseket tett viszont a francia—olasz szövetség kialakítása érdekében, s ezt mindenekelőtt éppen az Anschluss elleni orvosságnak szánta. Ennek érdekében bizonyos áldozatokra is hajlandó volt. Nevezetesen Afrikában, ha nem is annyira a francia birodalom, mint Afrika egyetlen független állama, Etiópia rovására. Bár szövetségserűen sohasem lesz lehetséges megállapítani, mit is mondott Laval 1935 februárjában Mussolininak az etióp kérdéstről, annyit maga is elismert, hogy a francia érdekekről lemondott ebben az övezetben. Mindenesetre az egész diplomáciai világ számára világos volt, hogy Mussolini nem a hivatalosan átengedett néhány négyzetméternyi sivatag fejében vállalkozott Ausztria függetlenségének egy paktum keretében történő garantálására, hanem ennél többről kellett, hogy szó legyen.⁷⁹

A dunai paktum megkötésének kísérlete — az etiópiai háború előkészületeivel együtt — megindult. A két új szövetséges arra akarta rávenni a befolyása alatt álló kisállamokat, hogy együttesen vállaljanak kötelezettséget Ausztriáért. Az akció kezdettől fogva reménytelen kísérletnek mutatkozott. A magyar kor-

⁷⁷ Idézi J. B. Hoptner: *Yugoslavia in Crisis 1934—1941*. New York—London. 1962. 24. old. 5. sz. jegyzet. — A berlini jugoszláv követ Hitler előtt tett 1934. ápr. 5-én tett nyilatkozata: DGFP (C) II. k. 381-sz. 710—713.

⁷⁸ Laval moszkvai útjáról: *Gamelin*: *Servir*. Tome II. Le prologue du drame (1930-aóit 1939). Paris. 1946, 180; *Pierre-Etienne Flandin*: *Politique française 1919—1940*. Paris. 1947. 194; *Paul Reynaud*: *Au coeur de la mêlée*. Paris. 1951, 74—80; *Szembek*: i. m. 72—82, valamint K. 63. 1935—11/24—1541 [1631] Bobrik jel. máj. 14. és az 1541. sz. alatt több más jelentés.

⁷⁹ A római francia—olasz tárgyalások és a dunai paktum kérdése nagy magyar iratanyagban tükröződik. Ld. mindenekelőtt: *Színes táviratok (átmenő külföldi táviratok megfejtett magyar szövege országoként eltérő színű papíron) 1934—1935*; K. 64. 1935—23 és K. 63. 1935—11/25 számú csomók, valamint Semsey iratok.

A római egyezmény francia parlamenti vitája: *Journal Officiel*, 1935. márc. 22-i ülés.

A korabeli francia—olasz vitáról: *Edouard Herriot*: *Jadis*, Tome II. D'une guerre à l'autre, 1914—1936, Paris. 1952. 494. *Flandin*: i. m. 104—105; *Hubert Lagardelle*: *Mission à Rome*. Mussolini. Paris 1955. 105—118; *Georges Bonnet*: *Le Quai d'Orsay sous trois Républiques*, Paris. 1961, 136—148; *Ciano*: *Les archives secrètes du comte Ciano 1936—1942*; *Paul Reynaud*; *Mémoire*, Tome I. *Venu de ma montagne*, Paris. 1960. 105.

mány, mely eddig gondosan került a kisantanttal való együttműködést, elkeseredetten tiltakozott az ellen, hogy erre saját szövetségese próbálja rákényszeríteni. A magyar remények a német—olasz szövetségről, a két hatalom együttes közép-európai befolyásáról és benne Magyarország igényeinek kielégítéséről a Kárpát-medencében, erősen távolodni látszottak. Annál is inkább, mert a magyar—német viszony 1934—35-ben szintén nem volt zavartalan. Gömbös minden igyekezete ellenére a náci több figyelmet szenteltek Jugoszláviának és Romániának, mint Magyarországnak. Göring kijelentette, hogy Németországot nem kötik és nem érdeklik a magyar revízió igények. Ugyanakkor Mussolini egy rövid ideig azt hitte, hogy az alkut Franciaországgal sikerült egyszer s mindenkorra megkötnie. A magyar kormányt azzal kecsgettette, hogy az olasz—francia szövetség majd annyira megéri, hogy Franciaország lemond a kisantant támogatásáról, s átengedi ezt a területet Olaszországnak. Ekkor olasz—francia együttműködéssel lehetséges lesz a területi újra-rendezés, s Olaszország abban a helyzetben lesz, hogy feltételeket szabhat Németországnak. Budapesten azonban nem bíztak e tervek realitásában. Kánya külügyminiszter és a katonai tényezők meg voltak győződve róla, hogy a készülő afrikai hadjárat Olaszország pozícióját a Duna-medencében nem erősíteni, hanem gyengíteni fogja.

Természetesen messzemenő feltételeket szabott a paktum aláírásának a kisantant is, s ezúttal e feltételeket elsősorban érdekelt tagja, Jugoszlávia szabta meg. A jugoszláv kormányt csak nehezen lehetett rávenni, hogy a tervezetről egyáltalán tárgyaljon. A végül kialakított kisantant álláspont olyan messzemenő követelményt támasztott — nevezetesen általános segélyi rendszer kialakítását —, ami a tervezet megvalósítását még kilátástalanabbá tette, mint eleve volt. Mondani sem kell, hogy a német kormány teljes erővel intrikált a paktum ellen.⁸⁰

A tervet azonban végeredményben Anglia buktatta meg, midőn fellépett az olaszok afrikai hódítása ellen. Minthogy Laval nem tudta Olaszországot a Mussolini által kívánt módon védelmezni, a rövidéletű francia—olasz barátság Etiópiában kiszervedett.

Franciaország a Duna-medencében üres kézzel maradt. Anglia továbbra is elutasított minden garanciát. A szovjet szövetség félben maradt, nem vált hatékony erővé. Olaszország szorult katonai, diplomáciai és gazdasági helyzetében átállt Németország oldalára, méghozzá minden német ellenszolgáltatás nélkül. A náci kormány az ügy érdekében csak néhány baráti gesztust tett, de ami a közép-európai befolyást és területi rendezést illeti, a világon semmit sem ígért. Az olasz, s vele együtt a magyar remények Németország zsarolására, az egyezkedésre stb. valójában már ekkor füstbe mentek. Ugyanakkor egyre láthatóbbak lettek a francia szövetségi rendszer gyengeségei.

Ezt a helyzetet használta ki és egyúttal pecsételte meg Hitler, midőn 1936. március 7-én egyoldalúan felmondta a locarnoi szerződést és csapatokat vonultatott be a demilitarizált rajnai övezetbe. Jóllehet e lépés közvetlenül nem érintette a Duna-medencét, közvetve annál nagyobb volt a kihatása. Miután a locarnói szerződés garantálói nem voltak hajlandók fellépni a német lépést megtorlandó (s erre nézve Hitlernek Olaszországtól előre garanciája, Angliától a jelek szerint bizonyos hírei voltak), Franciaország egyedül nem mert megmoz-

⁸⁰ A 79. sz. jegyzet iratanyaga mellett a K. 63. 1935-ös év csehszlovák, lengyel, jugoszláv, osztrák, román német és olasz dossziéi.

dulni. Ezzel elveszítette azt a lehetőséget, hogy a német keleti támadás esetén a Rajna-vidékre benyomuljon, s ezen a módon nyújtson segítséget szövetségeseinek. Bár ez végeredményben nem volt abszolútum, a francia katonai vezetők mindenesetre így fogták fel, mert feltételezték, hogy Németország határain védelmi erődítményt épít ki.

Közép-Kelet-Európa államai ezt követően teljesen magukra hagyatva érezték magukat. Ausztriában és Csehszlovákiában kifejezésre jutott a félelem, hogy a következő csapás őket fogja érni. „A következő alkalommal mi kerülünk sorra” — mondta 1936 márciusában az osztrák külügyminisztérium politikai osztályának vezetője. Beneš rámutatott arra, hogy ilyen körülmények között már semmi sem állja útját a német keleti expanciónak; az első áldozat Ausztria, a második Csehszlovákia lesz.⁸¹ Egy francia katonai attasé a német csapás időpontját is megjósolta: 1938. A helyzetet a párizsi magyar követség egy jelentése így foglalta össze: „Valójában ha sikerül Németországnak a Rajna-vidék demilitarizációját véglegesen kiküszöbölni, s néhány éven belül határát a francia Maginot-vonalhoz hasonló, bár tökéletesebb módon kiépíteni, Franciaország értéke keleti szövetségeseivel szemben nagymértékben csökkenni fog, mert tudatában lesznek annak, hogy Németországnak velük szemben megindított támadása esetében Franciaország, még ha sikeresen operál is, csak igen sok idő múlva és óriási nehézségek leküzdése árán siethet segítségükre.”⁸²

Franciaország végeredményben nem vállalta ezeket a nehézségeket. Az 1936-ban uralomra jutott Népfront-kormány lényegében véve sem az 1936-ban kialakult nemzetközi helyzetet, sem Franciaország katonai erőviszonyain nem változtatott. Mivel közben a német hadi potenciál félelmetes ütemben növekedett, az egymáshoz viszonyított katonai erőviszonyok Franciaország rovására rohamosan romlottak. E helyzettel párhuzamosan, s mintegy tükröként, a francia szövetségi rendszer látszattá vált. Jugoszláviában Stojadinović nyílt német orientációt kezdett, s Titulescu lemondása után hasonló útra lépett Románia is. A lengyel kormány gondosan óvakodott minden olyan lépéstől, mely kiválthatná Németország haragját vagy elégedetlenségét.

Az Anschlussnak többé nem volt semmiféle fellelhető akadálya. Olaszországtól, miután kapcsolatai napról-napra javultak a Harmadik Birodalommal, nem volt többé mit várni. A náci kormány 1936 nyarán az olaszok áldásával kényszerítette rá Ausztriára a szerződést a két állam úgynevezett „párhuzamos” politikájáról. Ausztria teljes nemzetközi elhagyatottsága nem volt alkalmas arra, hogy a lakosság függetlenségi érzéseit táplálja. Az osztrák politika és közélet szereplőinek ugyan döntő többsége továbbra is a függetlenség mellett kötelezte el magát, Ausztria magára maradása, a német erő imponáló növekedése és a birodalom látványos sikerei együttesen megérlelték a pszichológiai feltételeket ahhoz, hogy az utca Hitler bevonulását tapsolva fogadja. Ami Olaszországot illeti, nemcsak Ausztriáról vette le a kezét, de már 1936-ban titkos egyezményt kötött Németországgal a két kormány külpolitikai együttműködéséről, s ez az együttműködés Spanyolországban már a katonai területre is kiterjedt.

Mindezek után Ausztria függetlensége, miután megvédésének feltételeiről, terveiről töménytelen dokumentum született, úgy dőlt meg, hogy komolyan

⁸¹ Ausztria: DDF IIe série, Tome I. 309. sz. 420. [idézet innen] és 332. sz. 441; Csehszlovákia; DDF II. Tome I. 307. sz. 419; 344. sz. 454. stb.

⁸² K. 63. 1937—21—864[893/1936] Rudnay táv. 1936. márc. 16.

még csak nem is tiltakoztak ellene. Midőn Hitler az Anschluss erőszakos megvalósítását elhatározta, ezt olyan nemzetközi helyzetben, olyan szétzüllött Európában tehette, hogy valójában egyetlen gondja kellett legyen: vajon maguk az osztrákok ellenállnak-e vagy sem. Az osztrák ellenállás nem lehetett több egy gesztusnál, de mindenesetre egy Hitler számára nagyon kellemetlen gesztusnál. Az osztrák kormány megkímélte ettől a kellemetlenségtől a náciakat. A gát átszakadt, s amint a franciák azt 20 évvel azelőtt oly világosan előre látták, Németország egyik csapást osztotta a másik után. A francia Közép-Európa összeomlott, hogy átmenetileg helyét a német Mitteleurópának adja át.

★

Ha az osztrák függetlenség és a közép-európai stabilitás és egység feltételeinek kialakítására irányuló törekvések kudarcának okait keressük, minden valószínűség szerint nem lehet megállni magánál az első világháborút követő béke-rendszernél. Ha ez a rendezés alkalmas is volt arra, hogy a Duna-medencét ellenséges csoportokra bontsa, ugyanakkor maga is a messze múltba visszanyúló, mélyen gyökerező ellentéteket fejezett ki. A közgondolkodásba beivódott ítéleteket és előítéleteket, melyek már ösztönösekké váltak, nem lehetett logikai érvekkel, a jövőre utaló megfontolásokkal semmissé tenni.

Ami Ausztriát illeti, az egész térségben egy ember, vagy legfeljebb egy nagyon szűk csehszlovák csoport, s ha ezt azonosítjuk Csehszlovákiával, úgy egy állam, Csehszlovákia tekintette valóban érdekének függetlenségének biztosítását. Ami azonban a gazdasági együttműködést illeti, ezt Beneš nem tudta biztosítani. A volt Monarchia politikusai és népei — ha egymástól mérhetetlen szakadék is választotta el őket —, egy kérdésben egyek voltak: nem akarták feltámadni látni Bécs egykori gazdasági hatalmát. Ha igaz is, hogy a Monarchia természetes gazdasági egységet képezett, ezt az egységet mégis egy birodalom nagy fegyveres hatalma és bürokráciája tartotta egybe. Miután a Monarchia ölelő karjaiból kiszabadult népek és vezetőik — okkal, vagy ok nélkül — azt hitték, hogy minden gazdasági problémájuk oka Bécs volt, egyszerűen lehetetlen volt őket érdekeltté tenni az osztrák gazdasági erő feltámasztásában és a vele való együttműködésben. Valamennyien rettegetek attól, hogy Bécs visszanyerheti gazdasági irányító szerepét. A tény, hogy Ausztria közben inoffenzívá és sebezhetővé vált, mindezen nagyon keveset változtatott. Mindegyik állam biztosítani akarta saját gazdasági függetlenségét, s ez alól nem volt kivétel.

Ugyanez a törekvés azt is megakadályozta, hogy egymás között gazdasági kooperációt fejlesszenek ki. A legszebb tervek, még az egységre törekvő kisantant táborán belül is, sorra buktak azon az egyszerű tényen, hogy a mezőgazdasági államok féltékenyen óvták — talán kellett is, hogy óvják — gyerekcipőben járó iparukat, míg az iparosodott országok mindent elkövettek, hogy fejlesszék mezőgazdaságukat.

E jelenségek kizárták a gazdasági egységet, vele együtt a biztonság szilárdabb alapjainak lerakását, s az erre irányuló francia törekvéseket az illúziók világába utalták. Ugyanilyen kevés realis alapja volt egy ellenállásra képes politikai blokk kialakításának. A békeszerződésből következő ellentéteknek e téren is segítségükre voltak a múltból örökölt ellentétek, a kölcsönös bizalmatlanság, sőt gyűlölködés. Ugyanakkor a kisantant egysége is csak látszólagos maradt. Egybetartotta államait a közös érdek Magyarországgal szemben, ami azonban a 30-as években már önmagában nem bírt jelentőséggel, a lényeges kérdésekben viszont érdekeik, pontosabban: vélt érdekeik, eltértek. Így többek

között eltérő volt az álláspontjuk a német expanzió, s ezen belül az Anschluss megítélésében.

Ezen a módon az Anschluss ellenszerét és a közép-európai biztonságot csak kívülről lehetett megteremteni, vagyis ez a biztonság a nagyhatalmi erőviszonyokon múlt. Mivel a háborús veszély érzeténél a 30-as évek második felében erősebbnek bizonyult egyrészt az angol megbékéltetési koncepció, másrészt a franciák félelme attól, hogy Angliától elszakadjanak, illetve bizalmatlansága a Szovjetunióval szemben, a válság órájában, 1938—39-ben Közép-Európa minden garancia és minden segítség nélkül nézett szembe az ugrásra kész német óriással.